

MÉLTÓSÁGOS SZKLABINAI

BLATNICZAI BÁRÓ

R É V A Y S I M O N N É

SZÜLETETT

TISZAHEGYESI TAJNAI

TAJNAY ILONA

CSILLAGKERESZTES ÉS PALOTA HÖLGY

Ő NAGYSÁGÁNAK.

963749

HÓDOLÓ TISZTELETTEL AJÁNLVA.

Méltóságos Báróné

Kegyess Asszonyom

Miután utazásaim elregélését mindenkor biztató kegyességgel méltóztatott fogadni, bátor vagyok véletlenül sajtóba került jegyzeteimet méltóságod nevével diszíteni. Legyen a röpke vázlat, állandó bizonyosága azon kiváló tiszteletnek, soha meg nem szünő hódolatnak, melylyel Méltóságos Báróné, kegyess Asszonyom iránt viseltetni, ezentúl is, kiváló boldogságom leend.

I.

Mikor utnak indultam egy lap-szerkesztő felszólított, hogy írnam le tapasztalataimat, mert lapja még nem közlött utirajzokat Afrikából s általán alig van északafrikai utleírás a magyar irodalomban. Megtörtént a vállalkozás, s most már elragadott az írási szenvedély, les passion sont les seuls orateurs qui persvadent toujours, alig tudom megállítani a neki serdült írói viszketeget. Most már ambitióm lett, hogy jegyzeteimet lássa a világ, s miután könnyebb vízben megfulasztani a halat, mint egy ifju hiúságot leküzdeni, lehetetlen ellentállani a felriasztott kívánatoknak. Hozzájárul, hogy sokszor elmeséltem kalandjaimat, legyen ez folytatás az elbeszéléseknek. Igaz, hogy mig az elbeszélés a sajtóból kikerül, elvész igen sok fűszer, mit a röpke szó elvisel, de azaz otromba sajtógép letörli, a sajtót okozom, nem akarván legott ostorozni a fejem fölött suhogó szerkesztői jogart, melynek inkább jóakarátát szeretném captálni. Egyébiránt lelje föl a Szerk. a vonalt, melyentúl terjeszkedni nem szabad; csak azt kívánom, hogy mig önök értekezésekben járják a grenadier marschot, engedjessék meg nekem a pas gymnastique, ilyképen csevegésem, hibái mellett is talán érdekes lesz; „may be amusing with numerous errors.“

Olaszországgal könnyen végzünk, mert, arra jártak hazafiai, kétség kívül le is irták; Róma pedig, hol a zsinat alatt megfordultam, szinte unalmas lett már az olvasóra, annyian szóltak róla, ezt tehát elég volt megemliteni. Hanem egyik sem mert a zsinat látogatók közöl átrándulni Siciliába, féltek. Nápolyban tengerre ülni, hogy scylla vagy charybdis el ne nyelje. Nem oly veszélyesek ezen örvények, először, mert nem halad el rajtok a Palermóba törekvő utas, hanem balra esnek;

sodszor mert a mult években mentem ezen örvények felett s elvesztették már jelentőségüket, tehát a közmondás is alapját, mely szerint: „incidit in Scyllam qui vult vitare Charybdim.“ Azonban a közmondás értelménye örökre tart, mert az ember sorsa e földön: hogy loduljon egyik végletből a másikba mint az ingaóra, innen van, hogy néha az erény is oly tulzásba esik, hogy kiállhatatlan lesz. Csupán a Megváltóban ragyog az erények magasztos egyensulya, mert szent végletek tulzások nélkül, ami embereknél, bármennyire hangoztatják is az elvet, prudentia est mater virtutum, vajmi ritka sőt lehetetlen.

Nápoly, téli öltönyben ahogy én láttam, kétségkívül érdekelne egynehány olvasót, mert legtöbbnyire kipirult arczeal nagyot fúva képzelik a touristát, én pedig budában jártam Tolédó főutján. Ki látott pálmafán jégcsapot? A villa nazionale nevű hosszú sétányon, hol nyaranta bujazöld fák árnyában Olaszország nagy férfainak szobrai fehérленek, most a pálmák és szilfákról lelógó jégcsapok fehérlettek. A szökőkutak edényei jégcsipkéekkel voltak környitve, s didergő lazaronik, kik kemény telet még nem tapasztaltak, ott gubbasztottak a jégpánczélú közkutak mellett, bámulva a jég szeszélyes alakját vagy szakitva belőlök úgy rágták, mintha czukor lett volna, sőt egy nagyobb darab jegen össze is verekedtek, olyannyira becses az náluk. Most azonban Sziciliaba igyekszünk.

II.

A tenger, már mint ez szokása haragos, morajdús volt; tánczolt is hajónk, valóságos tipegőpolkát, „il rifrangimento del onde“ nevezték zajlását. A tengeri betegség, mely csak azoknál inaesthetikus kik még nem jártak tengeren, mindenkit marczangolt, csak engem nem; ugylátszik a sors ezt az egyedüli kedvezményt adta nekem, mert minden egyébben változatos szeszélylyel bánik velem, szinte nevetséges lenne hóbortja, ha legtöbbnyire a könnyü el nem oltaná a humor szikráját. Én tehát szobornyugalommal bámultam a tülekedő hullámokat. Hanem veszély nem fenyegetett; mi rendesen haladtunk, ami a póstagözsőknek kiváló tulajdonsága. Ezokon ha

olvasómnak választania kellene kereskedelmi hajó (melyen az érkezés pompás) és póstahajó közt, az utóbbira váltson jegyet, miután a póstagözösök mennek és érkeznek a megszabott időben; magától értetődik, hogy „tempo permettendo“ ha megengedi az idő; ezt a hirdetésekben is olvassuk, melyekkel utasokat halásznak a hajókapitányok. Milano nevű gőzösünk becsülettel birkózott meg a tengerrel, megérdemelte a 40 franknyi hért, mit fizettem Nápolyból Palermoig, s az utat vagy 10 óra alatt tettük meg.

Lehetett esti 6 óra, ahogy gőzösünk a palermoi csinos és mély kikötőbe kanyarodott. A hotel de la France-ba szálltam (piazzza marina) hol a lakás, étkezés és kiszolgálás naponként 10 frankra került, ami eléggé jutányos. Itt mondták, hogy mily szépen hányja tüzét a Stromboli szigeten lévő lángony, ha vajjon láttam-e a gőzösről? Fájdalom nem; lám ezek az utazási bánatok teszik egyik kéjelmetlenségét az utazónak, több óra hosszat kinez egy ilyen mulasztás, főleg ha arra törekszik a turista, hogy mentül több és rendkívüli dolgokról csevegessen az otthoniaknak. Pedig hát álmatlanul kunczogtam sirboltyszerű ágyamban, mert nemcsak a hullámzugás hanem a fatalpu papucsban járó tengerészek zaja, még az ön szemeiről is elüzné az álmat, annál kevésbé engedd aludni az 50 éves szemnek. Pedig sehol sincs oly erős birokban tüzzel a víz, mint e tájakon (Vezuv, Aetna, Stromboli), azért itt mindenütt figyeldék vannak felállítva, s a természettudósok itt reménlenek legtöbbet észlelni a tűzhányó hegyek mivolta s tulajdonságairól. Igaz hogy kéthetenként közlekednek gőzösök Palermo és Stromboli közt, hanem a vágy Afrikába, a mamelukok hazájába vonzott, hadd lássam, olyanok-e mint ami „honi“ mamelukjaink.

Palermo jelenleg 200 ezer lakost számlál, Sicilia fővárosa, közvetlenül a tenger mellett fekszik, tájéka bájoló, Nápolylyal vetekedik. Az egész sziget lakossága jóval tul van a két millión, s alig van földrész, hol annyi különböző fajokból keveredett volna a népség mint itt. Egymásután váltakoztak rajta a görögök, afrikaiak, rómaiak, gothok, saraczenok, normannok, németek, francziák, s mindenik rajta hagya uralmának némi je-

gyét; innen van, hogy a régészek sehol sem találnak annyi kutatni valót, mint Siciliában, mert még a görög építészetnek is vannak pompásan föntartott emlékei, részben romjai, az építészet átmeneteit sehol sem lehet oly biztosan tanulmányozni mint itt. Az arab, góth, norman izlés itt eredeti példányokat nyújt, de egyuttal azt is, miképen használták fel ezen modorokat az új korban, ezokon Sicilia meglepő, szemgyönyörköd-tető látványt nyújt, s aki unatkozik az egyszabásu, toronymagasságu középeuropai házak látásán, Sicilia e tekintetben vajmi kellemes változatosságban jelentkezik. Ugyanezen tüneményes változatosság megvan a népjellemenben. A siciliai erős, rendes alkatu, tüzesszemű, arcza olajszínű, és kifejezésdus. Jellemre nézve jószívű, álnok, szolgálatkész, és hideglakatos, kevély és csuszómászó, nyervágyó és lomha, józan és élvsóvár egyszerre. Szívtelen zsványok, néha bámulatos hűséget, önfeláldozást tanusítanak, egynémely lángelméjük, féktelen gög és aljasságban fetrengett. Azon közmondás, hogy egy emberben sincs ellenmondás, hihetőleg innen eredt, mert a legellentétesb jelenetek tünnek elő Sicilia lakóinál. Legnevezetesb vonása a lángoló hazaszeretet, melyért készek mindent áldozni. Victor Manót jóformán megunták, és ha Nápolyban virágcsokrokban köveket hajigáltak kocsijába, itt bizonyosan torzképbe csavarának, amire Manó arcza felette alkalmas, s azt a siciliai humor kizsákmányolni nem is mulasztja el. Valamint évtized előtt mindenfelé hangzott Garibaldi dala: *Bastone tedesco l'Italia non doma; non crescono al giogo le stirpe di Roma*, ép úgy most Manóra szólnak az énekek. A népének dallamdus, és harcziás izgalom szinezi; szeretik főképen a dudát és sipot, vigalmait leginkább ünnepeken, névszerint palermoi szent Rosa napján tartják. Azon előítélet rabja a nép, hogy Olaszországgal állandóan egyesülve nem élhetnek; ezen előítéletre talán lehetne alkalmazni azon definitiot, melyszerint az előítélet a történelem húsába vert czölöp. Hajdan Róma éléskamrájának tartatott, most csupán kender és len részesül exportban. Gyapottermelése is nevezetes, de feldolgozás végett főképen Angliába vándorol. Borai közt legnevezetesb a Marsalái, melynek lelkesítő nedve elfelejteti velünk a tengeri bajokat, ehöz folyamod-

tam én is, ami képesített, hogy egy szerény külsejű színházban kiállottam valami énekes darabot, melynél a szokásos ballo legjobban tetszett. Azt mondják hogy a spanyol ballerínák után rögtön nyomukba jönnek a sicíliai tánczosnők. Hanem ezek sem lelkesítettek annyira, mint prémes bundám, mely egész Afrika partjáig, feledhetlen szolgálatakat tett. Mért nem vagyok én versköltő, hogy megénekeltem volna minden szálát s az állatokat melyeknek hátán termett! Nemcsak Palermo utczáin kevélykedtem benne, zuzmara kandirozta bajuszszal, s amennyi néző annyi irigy szem nyílt karikára, hanem hideg szobámban, a vékony terítőt elvetve, benne aludtam, hihetőleg Palermo lakosai közt legédesebben, mert hát ők nem tudják mi az a kályha és bundamelegség. Mily helytelenül vannak elosztva a költői adományok, némelyik képes megénekelni a hátán fekvő s karjaival kalimpázó cserebogarat is, én pedig az annyi meleg lelkesedést természetű bundámat sem tudtam átadni az örökkévalóságnak. Ah cara mia bundella!

III.

Szép napra virradánk. Szokásom általános képeket szerezni a városokról, hogy ezen első benyomás örökre tartson, mert a kedélysorvadás, a tépelődő busongás napjaiban, ezen emlékek csoportjai közé szoktam menekülni. Most is a kikötőt szegélyző töltésről eltekintettem a város felett, s a körötte terjedő csinos, vajmi sokszor pazar fényben épült villákkal ékitett halmokra. Most is kies e táj; nem kell csodálkozni ha a kezdő turisták őszkor vagy tavaszkor ájuldoznak az azurkék égen, a kikötő tiszta vizén, a narancsligetek illatán, az izlésteljes kertek, mezők buja tenyészetén. Jelenleg sokat nem vesződöm ezekkel, mert a zuzmarás időjárásban, jégcsapos országban, nagyon nehéz odáig csavarni az olvasóban és magamban a képzelmet, hogy mindezekben gyönyörködjünk. Azután fölkerestem az osztrákmagyar consult, Dr. Walcher von Moltheim, kivel négy év előtt Jeruzsálemben ösmerkedtem meg, hol akkor képviselte hazánkat. Ezen tudományos ur, ki mindentéle régi tárgyakban gazdag gyűjtemény birtokában van,

vendéglátó barátsággal fogadott, sok dologra figyelmeztetett, amit a kézikönyvekre utalt turisták mellőzni szoktak. Igaza van önnek, ki a malagai németeket kész volt honfiai gyanánt tekinteni; csakugyan külföldön érezzük, hogy a németekhez közelebb állunk, szokásaik egyezőbbek, azért némi rokonszenvvel viseltetünk irántuk. Hanem az ő részükről is tapasztaltam, hogy vonzódnak a magyar iránt, egy oszt-rák német ur félnapig keresett, ahogy megtudta otllétemet. Természetes ezekután, hogy a jó consulnál kedélyesen töltöttem az időt. Közönségesen a szellemi luxus, így nevezem én a tudósokat, elrontja a lélek erejét, porhanyítja a jellemet, a szív üdeségét, a mindennapi irodalmi töltelék, mit elkell fogyasztani az európai embernek, fölemésztí az életkedvet, ruganyosságot; hanem a derék konzulnál, habár nagy tudós, oly finom kedélyt, gyöngéd előzékenységet tapasztaltam mint valamely művelt hölgnél.

Palermo számos temploma közt legelőbb a székesegyházról kell emlékeznünk. Építette 1185. a palermoi érsek, azon helyen, hol a hajdani székesegyházat, a 9 században behoránó szaraczenok mecsetté változtatták. Az arab befolyás által, mit szenvedett a góth izlés, némileg módosult, mindkettő idegen motívumokat véve fel, s ebből keletkezett az ugynevezett norman styl, mely a csucsives és az arab patkóives izlésnek összeolvadása. A palermoi székesegyház ezen építészeti modornak egyik képviselője. Sirboltja is góth, hol egynehány antik sarcophag (kökoporsó) látható. Nyugoti porticusán még arab feliratok is vannak, melyek a 14 századból erednek. A templom gazdag belseje a múlt század végén készült el, s ragyog drága kőektől. Kincstárában számos drágaság közt a Szűz Mária szobrát bámultam, mert tömör ezüst-aranyból készült. Kápolnái közt nevezetes szent Rosalia kápolnája, ki Palermoban született a 12 század elején s egy barlangban élt elvonulva. Közbenjárása által szabadultak meg egynehányszor a döghaláltól, ezokon vertezüstből készült az oltára, szintén ilyen koporsója pedig 1200 fontot nyom, mindakettőt csak ünnepein (jul. 15, sept. 4.) mutatják. Van a templomban igen sok nevezetes ember siremléke, mint II. Frigyes császár

aragoniai Péter s mások emlékei. Valamint egyéb Olaszországban úgy itt is valódi muzeumok a templomok, ha kis érzeke van a művészeti tárgyak iránt, sok élvezetet fog találni. Minthogy olvasóim nagyobb része hihetőleg csak műkedvelő, s csupán consumens részét tesszük a művészeti világnak, jó lesz bevégezni a templomok leírását, mert biz az képek nélkül kissé unalmas. Megemlítem csupán azt, hogy a szent Zita tiszteletére avatott templomot is meglátogattam. Van itt Maratta, s még egynehány nevezetes festő képe, hanem engem csak az érdekelt, hogy szent Zita egyszerű szolgáló volt, ki egy házban 48 évig folytonos hűséggel szolgált s 1272. meghalt; most pedig az egész világon tiszteltetik, itt művészeti kincsekben gazdag templomban zengik dicséretét, és a demokraták nem tudják a legalacsonyabbnak vélt életrend ilyenén felmagasztalását; de ők azt sem tudják, hogy mindazt ami rendszerükben jó, az egyház régóta hirdeti, sőt a vallás zománczában ragyogtatja.

A város igen szép, rendezett, Toledo utszája végevonhatlan; de nincs benne az a zajos élet, amit minden utazó megbámul a nápolyi Toledoban; hanem hasonlít inkább a spanyol Toledo csöndességéhez, melyről ön Spanyolutjában oly szomorú dolgokat mesélt, s talán rossz kedvében a városok mater dolorosájának nevezett el. A nép a maga nyelvét beszéli, melyet az északi olasz csak úgy ért meg, mint én; tanítják ugyan az olaszt az iskolákban, városokban jobbra azon beszélünk is, de a nép főleg Sicilia közepén, csikorgóbb nyelven beszél, mint a nápolyi macaroni vagyis népjargon. A siciliai czimerdus aristocratia, mintha mindenét fogataira költené, oly iszonyu pazarlást vettem észre rajtok. A la Daumont-féle kettés, négyes fogatok, ragyogó hintók, lovasok, mind kivonulnak naponkint a marina sétányra, mely a tenger parton félórányi félkörben terül el; a gyalogok járdákon mennek, a lovasok a közepén nyargalnak végig. Négy hat óra közt zenekar hallgatja magát, amikor itt látható egész Sicilia főrendje és a haut finance; az osztrákmagyar konsul barátom, amint előjártak megnevezte; duca di Cattolica, Principe di Torremozza, di Trebbia, telékeny termete egyenesre törekvő járásra kény-

szeritette, Principe di Mangiamaroni stb. láttam a kivonulást némi tekintetben szebb volt a Praterfahrtnál, vagy a Champs Elisee-i járdaltnál. Hanem ez minden luxusok, e főurak egyébkint felette takarékosak, s ha lenne a fukar szóra udvarias kifejezésünk, rájuk mondanám; hallám hogy igen gazdagok. Cicerojuk mondotta: nihil est tam angusti animi, tamque parvi quam amare divitias. De offic. A sok szép hölgynek volt elég udvarlója, hanem képzelje csak! parasztnyelven udvarolnak, s így betűt sem értettem belőle! ugylátszik e jargon itt önálló nemzetiség. Visszataszító látni, hallani, hogy Dante nyelve mellőztetik. Innen a sétálók a Trinacria nevű pompás hótél pavillonja felé tartanak, hol szintén zene szól s mutatják magukat az emberek.

Estélyre hivatalos voltam a konsulnál; a társaság igen jól mulatott, s jól éreztem volna magam, hanem ilyen soirét sem evett még senki, aminőt mi Walcher uramnál élveztünk. Mihelyt kimondatott a káin, letettük a kártyát s előbb mar kunkba fujtunk, hogy összegémberegett kezünk kissé felolvadjon, különben képtelenek lettünk volna kezünkben tartani a kártyát; ez volt a gusztirozás. Bagó rugja meg ezeket az olaszokat, ily keserves mulatsággal kínálják meg az embert, hiszen jobb leendett tüzet rakni, vagy bundába kuporodni s füstölni mellette! Comfört dolgában mi ugyancsak előbb vagyunk. A consul csupán feleségének csináltatott kandallót, vendégeit pedig így reszkettette. Ez történt Palermóban 1870. évi januar 28, hová csak egy ugrás az egyenlítő. Itt ösmerkedtem meg Báro Delago mexicói, azután spanyol követség helyettessével, kit ön Spanyolutjában olyannyira magasztal madridi tartózkodásuk alkalmával. Volt tudomása önnek nyilatkozatairól s ugy látszott, hogy az elismerés meleg szavai kedves emlékében vannak még, érdeklél kérdezősködött önök felől.

Palermo nevezetessége a kapuczinus sirbolt, melyet most már csak 4 szerzetes őriz. Van itt vagy 12 ezer halott kiaszva, hasonlít emé siri tárlat a római kapuczinus kryptához, csak hogy ez nagyobb szerü. Az eltemetett test egy év alatt a földben kiszárad, azután ha kívánják a rokonok, kivéttetik a fülkéből s üvegkoporsóba teszik, oda írva nevét. Vannak itt kétszáz

éves halottak, s miután ruhájok néhány év alatt elmállik, a rok-nok ujrol gondoskodnak. A látvány iszonytató, ha elgondoljuk, hogy néhány év múlva, nagy gonddal ápolt testünk, mosolydús arcunk ilyen kiaszott vázzá lesz, tátott szájjal behorpatt szemekkel. Ide ugyan többé megyek, addio per sempre.

Konsul barátom bevezetett az uri casinoba (Gerace casino, strada Toledo). A tulhalmozott elegancia, délszaki növényzet, persa szőnyegek, kábitó illat, elpuhulást jelző állapotok nem tetszettek e különben brillans helyiségben. Hiszen ide egy csoport odalisk, tánczó bayadercsapat való, nem pedig férfiak; itt egy bodorfüst valóságos crimen lesaenek tekintetnék. Hallom, színház után előkelő dámák is látogatják, innen a rengeteg fényűzés. Olvasóterem, tekeasztal is van itt valahol a tavoli házrészben. Járt a whist, aranypaszomántos fehérparókás inasok theat hoztak csipetnyi süteménnyel. Itt annyi consullal ösmerkedtem meg, hogy nem győztem megjárni estélyeiket, s ott ismét annyi duca, conte és két arasznyi czimü principekkel jöttem ösmeretségbe, hogy kis letenyét szerkeszthetnék neveikből. Ugy vélem azáltal szereztem meg jóakarajukat, mert azt találtam mondani, hogy Palermo s Conca d'oro – szép termékeny lapály – szebb Nápolynál.

A királyi palota megtekintését célba véve, az ezelőtti téren valami építkezés végett ástak, s ép akkor akadtak egy római koru rakműre (mozaik). A helyiség valaha fürdő lehetett, mert 5 lábnyi mélységben, szobrászati ódonságokat is találtak. Hanem ez itt nem is okoz feltűnést, miután akárhol ásnak gazdag antik régiségeket találnak. A palazzo reale-t, saraczen királyok kezdték építeni, a későbbi királyok szintén toldottak rajta s most különféle izlések harmoniátlan vegyülete. A beldiszítés elegans, nagyszerű, falait pedig Velasquez frescoi díszítik. A királyi magánlak oly pompásan van rendezve, hogy kívánni, sejteni valót sem enged. A szőnyegeken Don Quijote kalandjai látszanak. A palota leggazdagabb része Roger a barbar norman fejedelemtől (1229) származik, kit bátran lehet a sziget 14 Lajosának nevezni, mert ami nagyszerű, az tőle származik. Fölmentem a csillagász toronyra, hol 1801. évben

Ceres bolygód fedeztetett fel. A muzeum, képcsarnok, és régiségtárak leírását elhagyom, mert ezek csak szakembereket érdekelnek.

IV.

Kirándulás tekintetében első Monreale, 15 ezer lakóval bíró város, mely a környező hegyek alyjában vagy 1½ órányira van Palermotól; nevezetes híres temploma és a benczések zárdája miatt. Épült a 12 században góth-arab izlésben, mert csúcs és patkóív váltakoznak benne. Ragyog az aranytalaju mozaikoktól, latin feliratokkal, a jeles képek az ó és ujszövetség jeleneteit tárgyazzák. Van 54 keleti gránitból faragott oszlopa, számos olaj és falfestménye. Nagyobb és világosabb a velenzei Márktemplomnál, s a benyomás is kellemesebb, a sok nézés után egynehányszor befödém szemem, mintha a látottakat bedugaszolni akarnám, hogy el ne párologjanak. A veresöltönyű kispapok gyönyörűen énekeltek. Ajtai bronzból öntvék, domborműben, Pisai Bonanotól 1186. Sok nevezetes ember siremléke közt, említendő Rogeré (1154) és II. Vilmosé ki építette a világhírű templomot. A híres Benczezárda elomló rom, részben laktanya. Olaszország otromba dühében eltörölt minden zárdát, meg nem gondolva, hogy valamint egyebütt, ugy a vallásban is egyesült erők többet vihetnek véghez. Vagy talán ép ettől tartanak. *Ils veulent être libres, et ne savent pas être justes.* Nekem sem tetszett az a rémitő sok barát, de kiirtani őket végképen a tudomány és társadalom nagy kára nélkül nem lehet. Egyébiránt az igazságot magasabb menyben csinálták, mint a törvényt. A nagykertben van egy dombtér, honnét a kilátás fejedelmi, innen legszebben kivehető az aranykagyló, amint nevezik a Palermot övedző lapályos völgyet, hol narancs, pálma s minden déli növény pompásan tenyész. A sohasem szünő zöld hullámot kellemesen tarkázzák a gyönyörű villák. Monreale sok tekintetben világhírű nevezetesség, Sicilia gyöngye. Itt már rózsák virítottak s egy odavetődött katonatiszttel levetve felsőruhánkat, a fűben heveredve bekávéztunk.

Szintoly érdekes a Monte Pellegrino, ugyanoly távol-
ságra Palermotól, mint az előbbi. E hegyen lakott világtól el-
vonulva szent Rosalia, a jó Vilmos unokája. A barlang most
kecses templom. A hegy kopár, merőszikla gyér fű takarja
kiégett szirtjeit, melyet leharapdált a sok idestova legelésző
kecskenyáj. Megmegálltam bámulva a legváltozatosabb tájat,
mig a völgyben gazdag tenyészet, a hegyeket hó takarta, s
magam is hóban gázoltam a Pellegrino éjszaki oldalán. Oly
meredek e hegy, mint Gibraltar, azért védelemre felette alkal-
mas, a rómaiak ellenében itt három évig védte magát Hamil-
car. De legnagyobb nevezetessége az, hogy itt halt meg szent
Rosalia, s 5 száz év mulva fődözték fel romlatlan testét, mire
Palermoba vitetett, s azóta mint az ország védnöke tisztel-
tik. Juliusi ünnepét 5 napig ülik. A templom oltárai gazda-
gok ezüst szobrokban, arany diszitményekben. A barlangban
állandóan gazdag forrás buzog fel, jéghideg tiszta vízzel s mi-
dőn a kiperzselt sziklában ilyent nem vártam, kételyeimre
a kísérő szerzetes az mondá: non cercate la ragione, é anche
un miracolo della Santa Rosalia. Ne keresse okát, ez is szent
Rosalia csudája. Nem messze a zárdától gyerekek hóval do-
báloztak, sőt kendőbe gyűjtöttek, engem is kínálva vele, ahogy
elmellőztem, csodálkozva mondták: Signore questa é una cosa
straordinaria.

Kocsisom kit 8 frankon egész napra felfogadtam, jól el-
osztotta a látnivalókat. Említendő még a villa Zisa, Salza
marquis tulajdona; az állítólag araberedetű nyaraló ugyan
időviselt, hanem a kilátás egy odavaló spanyol felirat sze-
rint legszebb Európában: yesta vista la mejor. Ráhagyom a
mondást, habár a villának az ódonságon kívül nincs más joga-
sultsága. — Villa Duca di Serradifalco, szintén arabgoth izlésű
nyaralóval, tréfás vizjátékokkal, scherzi. Gazdag öltönyű ka-
pus, elegans cselédség fogadott, amint előmutattam konzulatusi
engedélyemet. Gazdag növényzet, viritó termő narancsfákkal
mint egyebütt. Mélázó kényezet, illatos lenge fuvalom, mint
egyéb kertekben. Egy kioszkban, finom márványból kivésve
egy buja alaku dözseányt (bachante) láttam. Egy másik kioszk-
ba hid vezet, melyre lépve ropogás hallik, tovább menve, tít-

kos rugók folytán kinyilik az ajtó, s halálváz barátságosklyában vicsoritja rut fogát, sőt kitarja ölelésre kész karjait. Figyelmeztetés után is megborzad ilyen látványra az ember, gyengéd nők pedig elájulnak, ha van közel aki felfogja elomló termetöket. — A *jardin Anglais* az elegans világ találkája, mikor a marina sétányon kiállhatatlan a meleg. — Rendes sétám volt a *Giardino Flora*, melyet fekete elegans cselédség őriz, s aranyrácsozattal van elválasztva a marinától. A tisztaság, csin és elegancia páratlan példánya. Délelőtt az aristokratia gyermekei, délután a társadalom *haute crème*jének gyűlhelye. — De nem beszélek el mindent, mert *le secret d'ennyer*, *est cela de tout dire*. Akkor biztosan untatsz, ha mindent ki-mondasz.

Nagy örömem volt, ahogy a Leone gőzös utasai közt porosz és francia ösmerőseim nevét olvashattam; *facundus comes in via pro vehiculo*. Tehát a 35 órasi utat, nem kell agyon-unva magam átszenvednem, a jegy ára 65 frank.

V.

Jókora vihar miatt elkésve, ugy délfelé pillantottuk meg Afrikát, a balra eső *Cap Bon* sivár homokos csúcsait, téreit, három óraker pedig *Goleta* tengerparti város kikötőjében vettünk horgonyt; ilyképen 350 tengeri mföldet 40 óra alatt tettünk meg. A város csinos, mert részben europaiak lakják, a lakosság összes száma 12 ezer, a tunisi pénzes emberek itt építenek nyaralókat, hova a forró évszakban menekülni szoktak. Tunisz ide vagy három órányira van, s összeköti Bahira nevű sósvizü tó. Mondták hogy apró gőzösök naponkint kétszer közlekednek a fővárossal, hanem az nap nem jött, s így omnibuszféle járműbe rakaszoltak. Az időjárás oly fertelmes vala, az ut oly feneketlen, mint akár az alföldön, a temérdek flamingó emlékeztetett, hogy nem utazom Hortobágyon. Sok döcögés kinjai után, számos szekértörő lejtőkön reszketve, zivataros záporosötől kimosva, febr. 4. esti 7 óraker valahogy az arab fővárosba vergődünk. A vámnál néhány bak-sis árán, negyed magammal megszabadultunk a vizsgálattól,

mire a hotel de France (az arabok locanda francsuzi nevezik) czimü vendéglőbe, szűk utszák, ronda sikátorok közt haladva, hajtattunk. Itt aztán kiki bujt a hová látott. Valahára tehát ismét Afrikában vagyok, s europafáradt idegeimet majd kipihentetem, mert ugy vagyok az itteni utazásokkal, mint aki sokáig fekszik egy oldalon s alig várja hogy másikra forduljon, vagy mint a tengeri hal, mikor édes vízzel itatták s egyszerre a szabad tengerre bocsátják. Afrikában egészen más az atmosphaera.

Sajátszerű tünemény hogy habár Kr. előtt 600 évvel az egyiptomi Farao Necho parancsára, körülhajóztatott egész Afrika, kimentek a tengerészek Gibraltarnál (Hercules oszlop) és Egyiptomba érkeztek ; és Strabo is emlékszik egy hajósról ki körüljárta, mégis ugy feledték el még alakját is, hogy rómaiak Egyiptomot Ázsiához csatolták, és 1498. Vasco de Gama, mint első felfedezője a jó reményfoknak ünnepeltetik. Roma, Carthagon kívül egyébbel nem igen törődött, habár Cornelius Balbus, midőn Tripolisból, 19 évvel Kr. e. a Garamantok fővárosát: Cidanus Garama, elfoglalta (Gadames Djerma) diadalmenettel fogadta ott Rómában. Legtöbbbet tettek Afrika ösmertetésében az arabok, Ibn Batuta a 14 század elején, azután pedig a megjavított hajózás folytán a portugallok, mindamellett Afrika most is leginkább ösmeretlen a világrészek közt, s hihetőleg az is marad mindaddig talán, mig nem valósul meg Lesseps óriási eszméje, mely szerint Saharan keresztül akar csatornát ásni. Ugyanis a rengeteg homokpusztán, mindaddig nem lehet állandóan megtelepedni, mig nem lesz vize. Hanem bennünket egyelőre Tunis érdekel, mely körülbelül olyan mint M. O. és északról csucsba végződik, mintha felénk terjesztené karját. Itt hajdan dúsan virágzott a kereszténység, s ha ott kellene meghalnom s mélyebben temetnének a szokottnál, keresztények hamvával vegyülne porom. Itt terjedt el hajdan Carthago (phönici nyelvén uj város). Itt predikált hajdan szent Ágoston, hanem itt nyilatkozott az Isten haragja is, mert a keresztények rosszabbak lőnek a pogányoknál s kivesztek egy szálig; elkezdte uralmát a félhold, s ott hol hirdettetett a ker. erkölcs, most busan zúg a szél, visit a sakal. Oly talajon ál-

lunk, melynek történelme háromezer éves. — Tunis mint állam 1575. kezdődik, a mikor a sultán hódoltságába esett, s a hódító tengernagy Sinan basa, feudum gyanánt kapta. Azután váltakoztak az uralkodó családok s hasonlítottak is egymáshoz. A jelenlegi uralkodó családot 1753. Hassan Ben Ali alapította. Amint 1830. a francziák Algirt elfoglalták, elejénte Tunis is segítette Abdelkadert, de azon év aug. 10. egyezsége kényszerítetett s azóta a francia politikával karöltve jár. Igy történt hogy 1859. a sultánnak 10 ezer harczossal kedveskedhetett. A mostani király Mehemed Sadik 1859. óta uralkodik s a francia befolyás következtében a polgárisodás utján előre törekszik. Törvényelőtti egyenlőség, szabad vallásgyakorlat, egyenlő adózás egyetemes katonáskodás immár nemcsak a törvényben van meg, hanem általment a nép erkölcsébe. Ezekfolytán Tunis napról napra jobban hasonlít az europai államokhoz. A lakosság száma harmadfél millióra tehető, amennyire a török népszámlálásnak hinni lehet, mert a török háza még mindig szentély, hova semmiféle finantz sem jöhet be, a nők elzárttsága miatt, s így ezeknek, a gyermekek s női cselédségnek tökéletes összeírása még mindig lehetetlen. Határait az olvasó láthatja a földképen, de a mondandókat enélkül is megérti; éghajlata majd forró (a sirocco 40, 50 fokra emeli) majd nedves de egészséges, vize is jó, de europainál felette oszlató ereje van, földje termékeny, a nép munkás, mert a benszülött faj 3 ezredév óta más fajokkal élénkítetik. A birodalmi adó 22 millióra tétetik, a kivitel 16, a bevétel 20 millió frankra becsültetik. A pénzügyi állapotok itt is bonyolultak. Az uralkodási alak: valóságos de szelid kényuralom. Egyébkint magukon kívül senkire sincs gondjuk.

VI.

Tunist, a fővárost illetőleg, miután közel van a tengerhez, Majustól Septemberig a hévmérő 36 foknál magasabban nem emelkedik, tehát nem olyan a forróság mint Algiriában; de jeget, fagyot nem ösmernek. A televényes talajon pompás buza terem, olaj és viaszból is pénzelnék, jó lovaik vannak, vadjaik közt parducz, hyena, farkas nagy mennyiségben találattik. A lakosok száma 100 ezer. Az első benyomás nem ked-

vező, távolról minaretek, közlről piszkos gunyhókba ütözik a szem, a gázt, gaz pótolja „a sötétség az utszak boltozatja“, számos kávéháza piszkos; nagy ház kevés van, legszebb a francia főconsulé a fő boulevardon, azaz sugáruton. Anglia, Austro-Hungaria és Sveczia tart főconsulokat, Dania, Amerika, Holland, Oroszország alconsulokat. Hanem a csunya sikatorokban sok szép arab főt, s még több gyönyörű mór és andaluz fátyolozatlan nőt láttam. Elhelyezkedve szállásomon, lementem a főterembe, hol kandalló füstölt, s miután áldott bundám kijátszotta az érzékeny hideget, pompásan aludtam. Ezen utolsó tény bizonyításának okát magam sem látom be, hanem ez már a touristák szokása; még madame Stael is nemcsak „álmodozó tekintetekről“, hanem valóságos álomról beszél.

Daczára az említett polgári haladásnak, konsulok nélkül nehezen boldogul az ember; én is tehát az osztrák-magyar konsulhoz siettem. Herzfeld ur mint corvette kapitány, a boldogult Miksa császárnál államtanácsos volt. Három éve hogy itt van s kitünő személyi tulajdonainál fogva kiváló befolyásnak örvend az udvarnál. Némi kereskedelmi viszonyokra nézve, melyek Tunis és az osztrák-magyar birodalom közt léteznek hoztam Siciliából fontos okmányokat, legelőbb tehát ezt elvégeztük, azután családi körébe vezetett, hol otthonias kedvességgel fogadtak. A szép háziasszony olasz eredetű s így a társalgási nyelv, a francia mellett kiválólag az olasz volt. Az őszinte s amellettt finom közeledéssel engem úgy lekötöttek, hogy alig tudtam elválni a kedves családtól; meg is csináltuk a tervrajzot, melyszerint mindent a consul társaságában fogok megnézni, ki amugyis tudományos és érdekes előadását, folytonosan a mexicói állapotok hű ecsetelésével fűszerezte. Legelső feladat lett volna a városon kívüli királyi palotának (palais Bardo) megtekintése; hanem a kedves házinő beleszólt, uram holnap péntek van, hiába megy a fejedelemhez, mert ilyenkor jár kel, igazságot szolgáltat, néhány ezer arab ostromolja a palotát, sok törzsnek scheikjei mennek jönnek, letétetnek megerősítetnek, s aki nem kap igazságot ott marad más napig is, ne menjen pénteken oda! Én azonban épen ezt a zsbivásárt szerettem volna látni, hoc erat in votis; felette érdekelt

hogyan osztja ki egymagán az első hallásra az igazságot, mi-
kor nálunk nehéz azt eltalálni sok elmélkedés, huzamos vizs-
gálat után is. Észrevette arczomon a consul, hogy odakiván-
kozom, legott megnyugtatót, majd teszünk róla, hogy bejut
hasson. Holnap ugyanis helyettesem (il cancelliere) kavaszok
és fegyveresek kíséretében Bardoba megy, vele rándulhat ki
s mihelyt megmondja, hogy gróf ur az ohajtott kereskedelm
szerződés okmányait elhozta, legott kap kihallgatást a Beynél.
Mindenekelőtt azonban keresse fel a Khasnadárt (ügyérelnök)
mert hatalmi befolyásra ez Tunis Bismarkja. Biz ez jól lesz
fényes soirée után hazabucsuztam.

Nem hiában panaszkodtam az itteni rosz viz ellen. Engem,
ki sohasem voltam beteg, ezen éjjel ugy elfogott a kóros bá-
gyadtság, hogy félttem, miszerint kimérik ház helyemet. Izgult kép-
zeletemben tánczoltak is már a kapuczinus csontvázak, sőt ar-
ról gondolkoztam, hogy talán jó lenne egy kapuczinus atyát hi-
vatni (mert van itt kolostoruk), ki az utolsó utazásra elkészit-
sen; ezen gondolatok akkor az elhagyatottság, a buskomorság
legfeketébb mázával bevonva jelentkeztek. A magammal vitt
hasonszenvi szerek, Isten jóvoltából segítettek, s reggel felé
üditő álm fogott el, melyből aggodó utitársaim alig birtak föl-
kelteni. Kemény rhumot véve magamhoz, mint a kipöczkölő-
dött gúzsveszsző talpon termettem. Ezentul „béka lakik a vi-
zekben“ czimü dal lett jelszavam, s ittam a bort, ahogy csak
telt tölem, s ezt tegye minden utazó; a bortnemiszszák elvesz-
nek az úton.

VII.

Tíz óra felé a konsul fogatán elindultunk, miután felpá-
linkáztunk s pokolfekete kávéból nem tudom hány csészét fel-
hajtottunk. A városból s annak feneketlen sarából kívánszorogva
egy jól fentartott országuton 20 percz alatt az uralkodó Bey palo-
tája előtt álltunk meg. A palota táján temérdek ember nyüzs-
gött, deli lovagok a tartományból, pompás arczlatu arabfőnö-
kök, barna arczuk a fehér burnuszban feketének látszott, egy-
nehány europai fogat, számos szegény ember; ezek mind igaz-

ságos ügyeik elintézését várják. Arczuk nyugodt, nem mutat tűnődést, mint például a párizsi törvénytermek csarnokában; úgy vélik a fatumnak, mely minden menekülést kizár, teljesednie kell, emberi törekvés képtelen azt megváltoztatni. Itt nincsenek hadonázó ügyvédek, kik védenozeiket biztatnák s perelésre unszolnák. Jobbára pipáztak s a hosszú füstkötelek, nyujtott gondolataikra engedtek következtetni. A palota rendetlen épület, földszin s emelet váltakoznak benne, s nemcsak a kapubálvány állt félre, hanem töredezett volt a lépcső is. A palota belseje is tömve volt néppel, a földön guggoltak az arabok, imént csavarintott cigarettéiket sziva. A tisztafehér csuklya fejükre volt huzva, szikár izmokból fekete sugaraka szórt az értelmes szempár, gyöngy módjára fehérlettek fogaik, az arcok általános kifejezése volt a bátorság, férfias erő, le calme heroique. Modoruk előzékeny, s épen nem szögletes. Soha sem láttam ennyi szép férfit.

A törvényadás egy nagy teremben történt, hol maga a Bey elnökölt. A fejedelem lehet vagy 45 éves, gazdag aranyvállrojtos francziaszabásu kék felöltönyt viselt, aranypaszomántos vörös nadrágot, fején kócsagos főveget, melyet sasi-nak neveznek, mellén gyémántos kereszties érdemjel. Alakja fejedelmi, „every inch a king“. Arczkifejezése közömbös, a morbidezza árnyalta, modora páratlan egykedvűséget tanusított, szemein keresztül nem beszélt a lélek, nyugodt hanyagság terjedt el valóján. Környezték: két vállrojtos bíró, tolmácsok, közvádolóféle, jegyző, s a consulatusi tisztviselők. Szemben az asztallal a panaszló felek foglaltak helyet. A terem egyébkint telve volt arabokkal, csontos ábrázatukat dus fekete hajzat sátorozta körül; hanem ezek már nem dohányoztak; no de bele vakultak volna a bírák, ha ezek mind rágyujtottak volna. Ezen törvényszék előtt csak polgári kérdések, világos adóssági panaszok, a vándortörzsek s főnökeik közti surlódások, legelő kérdések szóbelileg döntetnek el. Innen nincs fölebbezés, azért minden ítélettel azon intelem is adatik a feleknek, hogy nyugodjanak meg a határozaton, akinek nem tetszik az ítélet a rendes pörutjára viheti ügyét. Europaiak a konsulok védelme alatt állanak, de ha benszülöttel van dolguk, s ez kívánja hogy

a basa elé vitessék a pereskérdés, akkor amaz is köteles megjeleni, csak hogy ilyenkor a határozat az illetőleges konszul jelenléte és jóváhagyásával történik. Négy év előtt Alexandria és Cairóban voltam jelen ilyenét nyilvános tárgyaláson, csak hogy ott felfújt orrlyikkal beszélnek, a lárma s veszekedéstől megfájdult fülem, ők pedig rekedtté perelték egymást, s annyi dühösen eltorzult arcot láttam, hogy Shackespeare boszorkányai sem különbek, míg ellenben itt csend, megnyugvással fogadtatott az ítélet, igen kevésnek látszott meg arczán, hogy úgy szűr alól bőfög ellene, egy másik pedig halk zokogáshoz kezdett. A tárgyalás és indokolásról jegyzőkönyv vezetett. Az ítélet bélyeget és pecsétet is kap, ha a felek megfizetik.

Sokáig néztem a törvénymondást, míg elvégre a forróság és büz engem a teremből, a Bey uramat az elnöki székről elűzött. Rohantam is utána és magán kihallgatást kértem. Néhány percz mulva gróf Kaffo első tolmács, tejedelmi titoknok által azt a választ nyertem, hogy a basa, mintán feje megfájdult (elhiszem) nem fogad. Azonközben oda gyült számos europai ember, konsulok, ügyfelek s megtették észrevételeiket, jobbára a tapasztalatok felett. Volt köztük egy, kinek bornirtsága az eszményig emelkedett, mert középszerű tehetségével állandóan élezelt, mintha csak rossz gyufát pattogtatott volna, s utána legott végig akarta szedni a tetszés adóját mindnyájunk szeméből. Persze, kinek jól megy dolga, az okosnak is látszik, vagy legalább könnyen véli magát bölcsnek. Még a sikerült élcz is csak borovicskának, de nem kenyérnek való, hát még ez a kapkodás, milyen undorító! Ugy megszerettem ekkor azt a derék arab népet.

Egy régi utazásban olvastam (Semilasso) hogy itt azt hiszik miszerint a gyermeknek nem épen 9 holnap mulva kell világra jönnie, hanem több évig alhatik anyja méhében, s mi helyt fölébred előáll a születés. Az a haszna van, ugymond emberem, ezen véleménynek, hogy ha az alattvaló magtalan hal el, s törvény szerint a bey lesz örököse, ilyenkor rendszerint előáll a nő, hogy alvó gyermeke van, s ekkor a születendő gyermek mindenesetre a meghalt férj törvényes örököse lesz. Ezen

néptörvényről a tudós jogászok semmit sem tudtak, talán már elavult vagy föllentett Semilasso, mert a touristák képzelme igen élénk szokott lenni, már t. i. husztól negyven évig, azon-
tul s főleg 50 körül ekkor már a józanság delelő napfényen elszá-
radnak a képzelmi gőzök. Ezek helyett én már csak kegyes
tanításokat osztogatok.

Bevezettek a trón és elfogadási terembe, hol az elrende-
zés gazdag kellemmel történt, elegance parfait, hanem itt ki-
merül is, mert a többi ugyancsak elhagyatott. Azután el-
mentem a Khasnadárhoz (Mustafa, ügyérelnök). Ő Exja levan-
tini görög, 25 év óta lakik Tunisban, s teljes mértékben birja
a Bey bizalmát, tulajdonképen tehát ő a király. Vagyonát 30
milliora becsülik, mindamellett igen udvarias, leereszkedő, rég-
óta a szerencse fia, nem veszi segélyül a dölyföt; csinos ar-
cza értelmet árul el. Világító, folyton kutató szemével a lé-
lekben igyekszik olvasni. Veje a nálunk is ösmert Khereddin
tábornok, ki europai műveltségű arab ur, nagy régész, és fran-
czia nyelven jeles munkát irt a muszulman birodalomról, mely
szerzőjének mellét keresztetekkel fedte be. Az ügyérelnök vál-
lát nyusztprémes öltöny fedte, s így ő is fázott. Kitünő udva-
riassággal fogadott, s miután csak arab, török-görög nyelven
beszél, tolmács által, ki jelen esetben a cancelliere volt, beszél-
gettünk. Örömét fejezte ki a kedvező iratok elérkezése felett,
(valami kölcsön lehetett); kérdezte miként vélekednek rólok
Európában, mit jelent névjegyemen a chambellan, ha vajjon az
Austro-hungarian kormány tagja vagyok-e? — Dehogyan vagyok,
nem csatangolhatnék e tájt! — Az bizonyos hogy ott hazánkról
csak azóta tudnak valamit, amióta Austria Osztrákmagyar biro-
dalomnak neveztetik, s ez minden magyar ember önérzetét emeli,
a az europai okmányokban hazáját emlegetik; adja Isten hogy
örökre tartson ez, mert Austriával elveszünk mi is. Midőn ki-
mondottam abbeli meggyőződésemet, hogy a kedvező iratok a
Khasznadár bölcs kormányzása, finom tapintatának eredményei,
látszólag kedvre derült. Ekkor belépett Khereddin, kivel fran-
cziául is lehetett beszélni. Csakhamar bucsutztunk, hanem az
ügyérelnök többször nyájasan szavamba vágott s tolmács álta-
ölkért, hogy menjek a tábornokok szobájába s várakozzam.

kissé. Vajjon mit akar ez a pogány excellenciás? Egy jó félóra mulva a következő meglepetésben részesültem. Gróf Kaffo a terembe lép, félrehív s így kezdi beszédét: Ő felsége igen sajnálja, hogy nem fogadhatja a gróf urat, hanem a miniszter által köszöni a hozott szerződések kedvező kimenetelét, s ezt küldi emlékül: „gardez cette bagatelle, en bon souvenir des tunisiens“ és a tunisi Nischanrend középcsillagját nyujtotta kezembe! Szívélyesen megköszöntem, kijelentve, hogy ez óhajtásaimat túlhaladja, s elbucsuztunk. Már az igaz, hogy ily könnyen aligha jutott valaki érdemjelhez. De még jobban meglepett az a finom udvariasság, mely Afrikában, amamelukok hazájában második természetté vált. Une politisse facile et de bon gout. Szívélyes bucsút véve a várakozó diplomatóktól, hazahajtatunk, s miután kétségkívül Herzfeld volt a kitüntetés indítója, megköszöntem jóvoltát s ott is maradtam ebédre, mely közönségesen 5 órakor szokott lenni. Azután együtt színházba mentünk.

VIII.

Másnap a forró grog (rumos cukor) teljesen helyrehozott; a főváros ismeretét akartam bevégezni és neki indultam a zupogó sárnak. A had, pénz és tengerészügyérek palotái kitűnnek a többnyire alacsony házak tömkelegében. A sok olasz, malta, portugál lakosok házai még csak lakhatók; az arabok, mók, turkok, kuruglik, négerék (szerecsenek) fagunyhókba rejtőznek. Zsidó kevés van, de a kereskedést kizárólag ők kezelik, ez minden bölcseségük, „to buy and to sel is the soul of their wisdom“. Szép tere nincs. Legélénkebb a fővám és dohányraktárak tája. A vásártéren pedig oly tolongás volt, hogy mondhatni miszerint ember hátán ember. Kora regelenként legélénkebb a város két főkapuja, melyeken országutak kezdődnek s ezeken teve, ló és számárháton hozzák a vidékiek az élelmi tárgyakat. Itt a tolazkodás, fűszerezve veszeke-déssel sokáig mulattatott, mert az arab is tudja szidni az ember minden szidhatóját. Verekedést csak annyiban láttam, hogy egy szálas arab emelgette botját, s jó fogást keresett rajta, de miu-

tán tágitott ellenfele, abba maradt az óhajtott zenebona. Furcsa, hogy a szamarat az ostobaság jelvénye gyanánt hirdetik; meglehet, hogy az európai szamarak megérdemlik e gyalázatot, hanem az afrikai szamár, hivatala teljesítésében, a mi a teherviselés, oly sok ildomot tanusít, hogy kénytelen vagyok őt a tevével együtt sub clausula első eminensnek tenni az állatok országában. Mennyi mathesis rejlik egy ily szamárban az egyensúly kiszámításában, mennyi ügyesség az elvesztett súlypont föllelésében, mennyi geometria a tolongásból eredhető veszély elkerülésében, mennyi sebesség a gondolkodásban, mert majd hegyező majd lecsüggesztett majd kelepelő fülei nyilván sebesen suramló mintereszből folyt le róluk a víz. Nem látom át, hogy ha már némely urak állatoktól akarnak származni, mért nem veszik atavusnak inkább a szamarat, mint a majmot. Azután kimentünk a külvárosba is hol kertecskék láthatók s már is kezdtek művelni, trágýazni, dans toute la force ou terme.

Valamint nálunk az üzlet fő ütere a tőzsde, ugy keleten s Afrikában a bazar; ez az apró boltok tömkelege hol mindent, főleg az ország specialitásait árulják megjártam a szebuli, smyrnasi, a damascusi bararokat nem hagyhattam el a tunisit. Venni semmit sem vettem, hanem azon különösséget kell megemlítenem, hogy az arany és ezüstművek, fegyverek közt leginkább a lőszerszámban kitűnő a tunisi bazár; ilyen nyerges, ilyen kantárt sehol sem láttam. Elvárom tehát, hogy ha valami gazdag ur szeszélyeskedni akar, ne csak Straszburgból hozasson szarvasgombát, hanem Tunisból kantárt, már t. i. lovára.

Vallás dolgában itt tökéletes szabadság uralkodik; hanem az a nevezetes, hogy itt a szabadságot nem a vallás piszkálására használják, hanem csak arra, hogy mindenki úgy imádja Istenét, ahogy neki tetszik. Itt senki sem értelmezi a szabadságot úgy, hogy az Istent gyalázni, a vallást sárral dobálni szabad lenne. Ha valaki úgy rutalmazná, nem mondom a muszلمان vallást, hanem a keresztény vagy zsidó vallást, mint Pesten, Heckenast kiadványaiban naponkint történik, ha ennyire insultáltatnék az Isten, nemcsak az írónak, hanem a kiadónak ugy talpára vernének, hogy két hétig nyögne belé. Ugy

vélem az állam, habár mint ilyen nem üdvözül is, de Istennek áldására mégis szorul, kötelessége tehát az Istenkáromlók pokoli szájára, ha lakatot nem, legalább olyan ütést adni, hogy elmenjen kedvük az Isten villámainak ingerlésétől. Mi nevetjük Nectareb babyloni királyt, hogy levegőben akart várost építeni, s lehetőnek tartjuk, hogy vallás nélkül fenállhasson az állam; hisz ez absurdum. Nem csak a történelem tanít erre, hanem a naponkénti tapasztalás. Bazaine aki tábori lakaira azt iratta: kutyáknak és papoknak tilos a bemenet, czudarul elárulta hazáját, a keletkezett táborok pedig, Isten nevének hívása mellett páholták az évek óta készült, rajtunk is begyakorlott ellenséget. Mikor így rutalmazták a vallást, nem ezt féltém, mert ennek főnállása isteni ajak által biztosítva van, hanem féltém hazámat, melynek káromló szavait végenyészettel büntetheti meg, amint az Carthagoval történt, hol mint a völgybe gurult hófuvatag, elolvadt a keresztényelem. — Kath. templom van Tunis, Sfax, Goletta, Monashir s még egynehány városban. Tunishan pedig nemcsak kapuczinusok, hanem szent Józsefről nevezett apácák is vannak, kik neveléssel foglalkoznak. A katolikusok számát 15 ezerre tehetni. A sok minaretnek, mecsetnek számát sem tudom. Voltam a főmecsetben, de miután, Mekkát kivéve megnéztem minden nevezetes moseát, ez ki nem elégített. A többi kimondhatlan piszkos, mert az arab azt gondolja, hogy ha burnusza vakitón tiszta fehér (todo blanco es el caballero), minden egyéb lehet foltos szennyes.

A király jóllehet csak arab és török nyelven beszél, nagy barátja az európaiaknak, azért minden józan intézménynek helyt ad, nem ragaszkodik a maradáshoz, udvara egészen európai szerkezettel bir, emberei nagyobbbrészt olaszok, mert hát ennek természetében van, hogy hol nyereségre van kilátás, sürgögni tud, mintha csigakerék lenne talpa alatt. Csak abban különbözik, hogy van vagy 100 férfi és nő rabszolgája, kikkel azonban csak oly emberségesen bánik, mint ami cselédgazdag uraink. Hallom, hogy a tunisiak pénz dolgában is hasonlitanak az európai államokhoz, a tisztviselők négy év óta nem kaptak fizetést. A khasznadár miképen tud kormányozni, ez az ő titka, mert hát nemcsak elnökügyér, hanem bankár is. A katonaság 7—8

ezer emberre tehető, habár a fölkelés, vagy honvédség 40 ezerre megy. Tettleg 500 gyalog, 150 lovas teszi a katonai szolgálatot, ezek is rongyosak, csak lovaik szépek. Tengeri ereje 10 gőzösből áll, bele számítva a 2 yacht-ot is az udvar számára. Habár kevés a tengerész, de van annál több tengerész tisztje; legalább kiket a Bardo palotában láttam, ha ezen arányban volnának legényeik, sokaságuk megfelelt volna a porosz tengeri erőnek.

IX.

A népoktatás fejletlen, mert hiszen vannak még az országban barangoló nomad törzsek. Épen most dolgozik egy bizottság az iskolák ügyében. Minden haladásnak indító oka az országban a francia befolyás, mely itt 40 év óta érvényesül. A kormányzási nyelv az arab, városokban olaszszal vegyest. Sajtóviszonyokról semmit sem tudok, kormánylapot nem láttam. A pénz arany, ezüst, réz, az utóbbi felette nagy; a számítás oly nehéz, hogy nem tudtam beletanulni, csaltak s derűre borura. Színházban háromszor voltam; nyomorult fabódé padolat nélkül. Utolsó estén, 8 zenész s 6 darab énekes, kik a chorust is zengték, előadta Ernani dalművet. Képzeltetni az eredményt; a balletet két tánczosné képviselte. Mindazonáltal olaszok lévén, oly öntudattal léptek fel, mintha a milanoi scalaban játszanának. Az olasz felette érti a hűhót. Visitottak jókedvükben, magasban járt czérnahangjok, harmonia is volt énekükben, hanem mindent elrontott azon törekvés, hogy hát szerették volna, miszerint a néző közönség legalább 100 tátottszáju énekest képzeljen a szinpadon, ami az olaszoknak sem sikerül, habár ő Európa bajazzója, ámitva hol magát, hol mást. A páholyokban (fakalitok) sok czifrán öltözött hölgyet láttam. Csodálatos, hogy még itt is akadt egy affektált ábrándozó, ki fejével ütötte a taktust az olasz tertia-donák sikoltásaihoz. Lehetetlen volt bevárni míg végig dühöngik szerepüket, ott hagytuk a szerencsétlen furulyásokat.

Komédiásokról lévén szó, nem feledhetem el azon bátor bűvész urat, ki csudálkozásomat teljes mértékben kiérdemelte.

Ugyanis az nap delén, egy tér közepén kis emelvényen piaczi mutatványokra látván készülteket tenni, odaálltunk mi is. A nagy mester habár könyöke eltitkolhatlanul el volt repesztve, büszkén oda mutatott födetlen asztalkájára, figyelmeztette leginkább gyermekekből álló közönségét, hogy nincs praeparalt készlete, feltürve ujjait oda állt az emberek elé stentor hangon. kiabálva: mi puo esaminare qualunque persona! és azon öntudattal, hogy bámultatik, köztetszésre kóczot evett, s tüzet okádott. Ugylátszik, a jókedvű kópét mintha Páduában láttam volna taval, hol ugyanily hangon hivogatta a közönséget.

Hanem már most a legkomolyabb dolgokról akarok értekezni, hadd fürödjem én is a tudomány dicsőületi fényében; néhány órára leteszem a causeur szerepét, s leszek régész, történész, istenész, szóval a tudomány után vetem magam, mert hogy legott idézetekkel kezdjem: „az igazság tekintélye a tudomány.“ Mon cher Zádori pedig vegye elő encyclopaediáit, az Arch. Értesítőt, s résen legyen, hogy ha kontárkodom a tudományban, s közel járok a szédületes merevélyekhez, elbukni ne engedjen. Ugyanis Carthagó romjain állunk, amit utoljára hagytam tunisi tartózkodásom alkalmából. Azért merészkedem a tudomány köpenyében fellépni, mert hát nagy tudósokkal jártam e tájon, de Lair és Kathen hires régészek, valának pedig ezek még loz-zá poroszok. Ne tessék ijedezni, magamra idézem halhatatlan Fáy-nak mondatát: aki valamiben legvékonyabb avval kérkedik leginkább; úgy vagyok én a régészettel.

X.

Karthagó két és fél órányira van Tunistól. A consulatus arab cselédei kísérték, de miután csak arabul beszéltek, hasznukat nem vettük, azonban a netaláni szegény legények ellen eredményyel védtek volna meg, mert Hannibál katonái sem voltak külömbek. Aki pokolba utazik vigyen magával szentölt vizet. Már most kezdődik az értekezés. Karthagót alapította a mese szerint Dido a IX. században K. U. születése előtt az bizonyos, hogy azon időben a phöníciaiak telepedtek le

ott, s punoknak neveztettek. Karthagó (új város) Lybianak adót fizetve nyugodtan gyarapodott, míg végre lakói nem csak az adót megtagadták, hanem leigázták volt uraikat, s hatalmasan terjeszkedtek, főleg a tengerpart hosszában s gyarmatokat alapítottak egész a Hercules oszlopig, a jelenlegi Ceutáig, tehát Maltától az Ebro torkolatáig mind nekik hódolt. A kormányalak aristokratikus volt, hol nem annyira a de naissance, hanem a de finance tette az előkelőséget, ennyiben hasonlítottak századunkhoz, de abban különböztek, hogy a csatát vesztett fővezért pensio helyett börtöni nyugalomba tették. Még az is nevezetes, hogy bankjegyeiket (tesseras hospitales,) bőrből készítették, állami bélyegeket nyomva rá. 278 körül állott hatalmának zenitjén. De fénykorában sem birt bármely ezen névre méltó irodalommal, valamely pun művészi iskoláról sincs bizonyíték, mert a talált mozaikok kétségtelenül római korból erednek. Roppant anyagi gazdagságuk mellett nem maradt az utódokra oly hagyomány, mely által az emberiség gazdagodott volna, kivéve azon tanuságot, hogy oly nemzet, melynek a meggazdagodásnál semmi egyéb célja nincs, nemcsak bizonyos végromlásra, hanem szintoly feledésre van kárhóztatva. *) Az első puni háborúban 350 tengeri hajó, és 150 ezer fegyveressel rendelkeztek. Hannibal miképen harczolt Spanyolországban s leigázta, ösmeretes történelmi közhely, hogy tovább állt ellen a rómaiaknak, mint az egész világ. Scipio Africanus 146. a várost hősies védelme daczára elfoglalta és szétlulta, mire 17 napig égette, s a pusztulásban a akosság nagyobb része elveszett, teljesedvén rajta Cato mondta: Carthaginem delendam esse censeo, s ekkor mint állam eltűnt a történelemből. Róma annyi gyarmatot alapított Karthagóban, hogy latin tartomány lett, s a tudományok s művészetek virágoztak benne, alkalmas kikötője folytán a világkereskedés színhelye lett; ez volt Africa propria. Igen korán hirdettetett itt a keresztény vallás, mert Rómával élénken közlekedett. Valamint politikai tekintetben Maaritania és Nu-

*) V. ö. Budapesti Szemle 1864. folyam 350. s k. lapokon hol Falbe, Beulé, Dureau, Davis, Franks karthagói kutatásainak eredményei vázoltatnak.

midia Karthagóhoz tartozott, ugy ennek érseke egész Afrika primása lett, ki öt éjszakafrikai tartomány felett állt. Már a II. század végén, egyetemes volt itt a keresztény vallás, mert Tertulián karthagói áldozár a 200-ik év körül azt mondja: pars pene major civitatis cujusque keresztény. Ezen romok felett keletkezett az egyházi latin nyelv, s Tertullián az első latin egyházi író; a kereszténység dusan virágzott, mert a martirok vére bőven öntözte. A III. század közepén sz. Cziprián ült az érseki széken, ki vitába bocsátkozott Róma püspökével, de mihelyt határozatilag nyilatkozott Péter utódja, megszűnt a visszavonás. Szentelt e föld, e csonka rom tehát, mert annyi vértanu könnye és vére öntözte. Nem csak Déczius üldözte a keresztényeket, hanem eretnek fajták is szakgatták a virágzó kereszténységet, főleg a donatista szakadárok. Afrika legnagyobb szentje, ki egyuttal a legnagyobb egyházatya, sz. Ágoston, Hippo Regiusban volt püspök s ugyanott meg is halt 430. évben. Róla mondá valaki, hogy fönséges irataiban nem a magast kereste, csak honát, mint a sas, mely sziklafészkébe repül. Ezen időben 500 keresztény püspökség volt egész Nyugatafrikában! Hanem 426-ik évben betörték a vandalok, önálló birodalmat alkottak, s pártolván az arian eretnekséget, elnyomták a katolikusokat. Habár Belizár, Justinian tábornoka visszafoglalta is, – a VII. században berohanó szaraczenok ellen senki nem birta megoltalmazni Afrikát; Istenítélet tartatott felette. Habár a legnagyobb keresztény elme, a legfönségesebb eszmékkel tanította őket, mégis elfajultak, nem csak hittanilag, hanem erkölcsileg is. Salvianus irtóztató szinekkel festi az afrikai állapotokat, s habár élénk leírása, mely miatt százada Jeremosának neveztetett, részben szónoklati tulzás lesz: bizonyos, hogy Afrikát bünei miatt büntette végenyészettel az Isten. Amely nemzet kimondja a végzetes szót: non serviam! az elenyészik az élők sorából, nem egyszerre, mert Istennél a perczetet századok teszik, de ha lassan is, mégis pusztulnia kell. Lázadó népet nem tűr meg viláгурalmában az Isten. Elsöpri a keresztényeket is, ha káromolják nevét; mert habár egyháza örök, mert örökre alapította; az egyes egyházaknak azonban nem ígértetett meg az örökkévalóság, ha elfajulnak, ugy puszt-

tulnak el, mint Afrikában; hol mérges port hordoz most a lég, mely Agoston lángoló szónoklatát vitte hajdan. Alig egy század alatt elpusztultak a püspökségek; VII. Gergely alatt történik említés egy püspökről, de azóta kiveszett a kereszténység, habár nyomait még látni lehet egyes szokásokban. Vajha a történelem e sirköve lenne a jel, hogy ott szikla van, merre nem kell az ország hajóját kormányozni. Mondják ugyan hogy a töben rothadt fát lerántják a földre tulterhelt ágai, tehát természetesen enyésznek az államok. Csakhogy akkor ne vessétek el a rothadást ellenző vallást, ne foszszátok meg eredményétől hamisnak hirdetve minden egélyt, gyalázva az erkölcsöt, kimentve minden bünt! Örökhalott, örök beszélő tanu jelek lesznek ezen időtemésztő romok. Ennyi történet gombolyódott le elménkben, ahogy a szirtté tömörült régi falakon, kövé lett téglákon jártunk.

A romok beláthatlanok, mert Augustus császár idejében 3000 gyarmatos érkezett s félve az elátkozott földtől új Karthágot alapítottak a közelben. Később beépült az elpusztított rész is. Lakosainak száma régente 700 ezerre becsültetett, a keresztény korban is előkelő birodalmi város volt. Legrégibb része a Byrsa, emelkedett hely, itt volt a vár, iszonyú bástyákkal megerősítve. Tíz lányira akárhol akadnak romokra, mozaiktalajra, vagy szobordarabokra. Itt volt Karthago főistenének Aesculapnak szép temploma. Vallási szertartásaik összekötetésben álltak ama sötét véralkattal, mely a berber (benszülött) népnek ma is sajátja. „Kosok ezrei“ és „olajpatakok“ a karthagoi főurnak semmibe sem kerültek, ennél fogva mikor nagyon megharagudott istenök, az elsőszülöttet áldozták fel, „testének gyümölcsét lelkének büneért.“ Ez volt vallási intézményök. A legelső polgárok gyermekei sorshuzás által izzó parázsba dobattak, mely mellett állt az isten ércszobra kiterjesztett karokkal. Az anyák nézni kényszerültek e lázító kegyetlenséget. Az előkelő gazdagok titokban kisdedeket vásároltak, s ezeket áldozták fel, de napfényre kerülvén a csalás, a boszus istenséget csak 200 előkelő család elsőszülöttjének ünnepélyes megégetése által lehetett megengesztelni, számos ifjú pedig

önkénytes áldozatul ugrott a tűzbe. Így beszélnek ezeket az emeltetett tudós régészek, s a Karthagóban kapargató buvárok.

E helyen most szent Lajos tiszteletére avatott templomka áll, melyet Lajos Fülöp francia király emeltetett az Egyiptomban fogságba esett francia szent király emlékére. A kápolna öre, egy koros zuáv altiszt, kinek négyféle érdemjelét magasztalva bámultuk. Családja népes volt, melynek jobbjára nagy apja. A nesztelen pusztaságban vadászatni szokott, s minden lövése mozgásba hozza a romokat, amikor a falak sziporkáló homokja mint homokórán kis ideig serényebben folydogál. Karthagónak egykor két kikötője volt, az egyiket most ama pálmaliget mellé helyezik, hol ritka fanemek illatos sorai közt, a Khasznadar fényes nyaralója fehérlik, mely afrikai gazdagsággals európai kellemmel van építve. Mondják hogy ez, és Kheraddin villája, gazdag műkincsekkel van megtöltve, de be nem eresztettek, habár fényes baksisra nyujtottunk kilátást. Illő is ide mügyüjteményt állítani, mert legujabb ásatások folytán arra jutottak, hogy e tájon volt Apollo temploma, hol aranszobra őriztetett. Néha nagy afrikai sasok hajóztak át légben, s a távol erdőből mint tompa menydörgés hallatszott az oroszlán orditása. A régi épületek márványait még a közepkorban hordták el arabok és olaszok, igen sok van Rómában is; a téглаépületek itt ott colossalis nagyságban merednek ég felé; névszerint egy vízvezeték olyan erős még mint a római, mely a vasut mellett látható, búsan fölséges romhát; a cisternák is oly épek, mint a visegrádi vitzartók. Az urtalan romtelepen háromapró falu teng; gunyhót alakítottak a proconsularis paloták talajára. Egyébként pedig hallgatag és dicsőségtől nyugodt a pusztaság; legfőlebb sakalok válaszolnak a falusi ebeknek, s minden látmány a romon kívül az, ha egy homoktölcsér kezdi a forgótánczot, s addig kering míg belebódorodik az avar a romtalan sivatagba; ki tudja kinek porát viszi magával, hány martyr vérért itta e homok? Ha úgy lelke támadna e pornak! - Árnyékok vagyunk, kik árnyékokat keresnek. Az árnyéktünetes ember elmulik s a durva kő megmarad kösziklának, hogy beszéljen azon ivadéknak, mely rólunk semmit sem fog tudni. Névtelen ismeretlen ábrándokba ragadtatunk a pusztult dicső-

ség ezen üres helyén, mikor azt a végtelen semmiséget képzeletünk, a történelem, nyüzsgő fönségés alakokkal népesíti be, c'est un profond decouragement.

A föld egy szines szappanbuborék ;
Története bolygó színváltozás.
A mint egy szín a mást felváltja, az
Népeltűnés uj országtámadás.

A ker. régészet most nagy figyelmet tanusít Éjszakafrika iránt, mert nincs kétség benne, hogy ott a föld sok emléket rejteget keblében. Eddig is már vagy négy ezer feliratot találtak, melyeknek egy ötöde keresztény, amint azt Regnier Leon : Inscriptions Romains de Algerie nyomán állithatjuk. Az Uristen mintha a Cyrenai Simon szolgálátát, melyet Krisztusnak a golgotai uton tett, segítvén viselni keresztjét, azon élénk hitlélettel jutalmazta volna, mely itt valaha volt ; azonban K. kincsei mindaddig mig itt nagyobb város nem támad, vagy nem jön francia birtokba, rejtve maradnak. Furcsa hogy az angolok, kik annyit költenek a syrai romokra, ezt elhanyagolják, vagy talán félnek, hogy az itteni hallgató missionáriusok szólni fognak, s kiderülne, hogy az első keresztények csak úgy tisztelték a szenteket, mint mi, csak úgy imádkoztak a holtakért a II. században, mint a XIX-ben. Ezen érvet nekem egy kedves francia hölgy mondotta, kít elhagyván udvarlói, ideje marad ker. régiségek tanulmányozására, ami kétségkívül nemesebb foglalkozás, mint olyan szekerek után futni, melyek föl nem vesznek.

XI.

Másnap jegyet váltottam egy itteni hivatalban a Philipvillebe menő gőzösre s Goletába utaztam a tengerparthoz, hol tengerre szálltam. Délután négy órakor sajkát béreltem s a tengermagason himbálódzó „Le Kabyle“ nevű csavargőzösre iparkodtam. A hajó a „Messagerie imp.“ társaság tulajdona, 170 lóerejű, 3 árboczú, pompásan berendezett jármű. Magam voltam az első helyen, utiismerőim ki Maltába, ki Nápolyba evezett. Hajónk szüntelen ingása, dülöngése daczára jól elaludtam, hanyatt feküdve, ami specificum a tengeri-

baj ellen. Mint említém már csaknem minden európai és ázsiai tengert megjártam, s untig éreztem a tengeri viharok fönségét, egynehányszor veszélyben is forogtam, hanem tengerbeteg még nem voltam, sőt azon meggyőződésem van, hogy nem is lehetek. Ezen oknál fogva előszeretettel viseltem a tenger iránt, s ha választanom lehet, mindig mellözöm a szárazföldi utat. Gyönyörködtet az a folytonos változatosság a hullámalakításban, mely sohasem ismétli magát, örökké tud lenni eredeti. Emel azon gondolat, hogy hát annyi század munkája után a tenger leigázhatlan marad, s ha akadt bolond ember aki megkorbácsolta, ez csak olyan hóbortos mint az a nógrádi ur, ki megharagudván az Uristenre, lövöldözött a napba. Megún verekedni vele az orkán is, mert hamarébb fárad el, mint a tenger, melyen szélcsendben a küzdelemnek semmi nyoma. Mi a szélesendet nem igen sokáig élveztük; alig értünk ki a szabadba, a madarak aggódó repülése, a delfinek sajtyszerű ugrándozásából biztosan vihart jósoltak a tengerészek. Minden ingó tárgy lekötöttet, a vitorlák behuzattak, a tiszték vízhatlan köpenybe burkolva talpon álltak, a legénység az árboczokon mászkált evetsebességgel. Néhány percz mulva lapdázott hajónkkal a tenger, s száz akónyi vízzel söpörte fedezetét. Sötét felhőkben mint vérerek vöröslöttek a villámok, megvilágítva hullámhegyeket és tátongó vizörvényeket. Tartottam tőle, hogy hajónk sok érczes árboczai miatt magához vonja a villámot és ez szétmorzsol minket, de úgy hallám, hogy aránylag keveset üt le hajókba a villám. A habok mozgása zavargásba, zugásba, elvégre ordításba ment át; az öltre kapott oriasok vijjongó üvöltése volt ez. Az orkánal arányban növekedett a megjuhászodott utasok ökröndözése; aki fölkelni merészkedik, tántorogva kapaszkodik a karfákba, s utóvégre is levágja magát a bársony pamlagra. A habok hegyekké nőttek, a szélvész üvöltött s a hajó sohajtott, recsegett mintha szétválni akarna, a gőzgép elszántan, komolyan dolgozott. A kapitány éles vezénysipja alig hallatszik a zugó orkánban, s hárman is forgatják a kormányrudat, meredten nézve az iránytűre, melyet egyedül nem bir megbolygatni a féktelen vihar. Ég és a tenger méltóan felelgettek egymásnak.

A szélvész mintha kereste volna az elbujt utasokat, egyenkint felnyitotta az ajtókat, s utánok, fekhelyökre dobálta hulláma- it, míg az odalen valók is csuron viz voltunk. Legalább volt mivel vesződni, mikor nagy nehézségek közt száraz ruhába öltöztünk. Így tartott a meglelégett magasztosság egész haj- nalgig; a felkelő nappal ismét csend állt be, s ekkor kellemes lett az utazás. Délután Lacale alatt horgonyt vetettünk s én kiszálltam.

Lacale Tunis oldaláról az első francia város, vagyis Al- giriához tartozik. Rómaiak alatt Tuniliának nevezetett; most a kerület székhelye 4 ezer lakóval, kik között 400 francia 2 ezer idegen, 60 zsidó, a többi arab. A város egy sziklasi- kon fekszik, szinkörszerűleg a tenger felé, láthatára szűk. Nevezetes itt a klarishalászat, melyről Abulfeda 1390. tesz imlitést, a lakósok főképen ebből pénzelnék; 1844. két millió frank értékű koral szállított Livorno s más kikötőkbe, főleg az olasz hölgyek szeretik viselni nyakukon, mert úgy vélik, hogy barna arczon igen jól áll, sőt hogy az egészség- nek is szolgál; hogyan, azt egy orvos sem fejtette meg. Van itt három kaszárnya, cercle militair (katonai kaszinó) s táv- irda; a kórodában 14 irgalmas barát ápolja a betegeket. Az állapotok megértése végett egyetmást kiemelünk Algir törté- netéből.

XII.

Nem kezdjük Cham-nál, kinek utódai népesítették Af- rikát, hanem csak azt, hogy a rómaiak idejében Mauritania erre- felé volt, melynek emlékeit a barbárság 12. százada sem birja el- pusztítani. Az V-ik században Európa egy ismeretlen vad nép színhelyévé lőn. A puszták mélyéből, mint valamely özönvizi ára- dat, sok nép mozdult ki, mely aztán Európára rontott. Ha kérdez- ték őket, miért rohannak ismeretlen népekre; miért hagyják oda hazájokat, hogy a nyugotnak vértüredőt készítsenek? isteni kül- detésre hivatkoztak; mely szerintők, az erkölcsileg alá- sülyedt népek fenytésére vannak kiküldve. Ejszaki Afriká- ba Genserich rontott be: egy sötét kedélyű, komoly harczi;

kinek vad indulata előtt, ha rohamai percenkint meglepték, senki sem állhatott meg anélkül, hogy meg ne semmisíttessék. Hová, s mily nemzet ellen indítsa hadait, maga sem tudta. Minden készen vala már, a hajók vitorlái kifeszítve, a kormányosok a hajók ormain, csak a vezényszó hiányzott. „Uram! szólítá egyik hadvezére, hova induljanak hadaid..?” — Azon nép ellen, felelé, mely Istent leginkább megbántotta. A vandálok magokat befészkelvén éjszaki Afrikába, itt egy új birodalmat alapítottak; melynek a híres hadvezér Belizár, 534-ben vetett véget. E győzelem kedvezni látszott a keresztény elvek terjedésének; de állandó gyökeret még sem verhettek itt azok: mivel a fegyverrel pusztítva terjeszkedő izlam előtt csakhamar hátrálniok kellett. A mórok, beduinok és arabok, kik majdnem egy időben merültek föl a történeti évlapokon, (és akik nem egyebek, mint a Plinius által először saracénoknak nevezett néptörzsek), biztos léptű tevéiken a véghe-tetlen pusztaságokból újra előtörve, előzőnlötték éjszaki Af-rika rónáit és sivatagjait; és az Egyiptomból előrenyomuló mozlimokkal később egyesülve, az ó-karthagói, numidiai, s mauritaniai tartományokat egészen a gibraltari szorosig elpusztítván, a kereszténységet kiirtották. A berberék, kabylok rövid ideig ellentállottak, hanem a győzelmes törökök elvégre rájuk tukmálták a musulmán vallást. És akkor megkezdődött a ten-geri rablás, mely által számos keresztény nemcsak vagyonatól fosztatott meg, hanem örökös rabságba került. *) A XV. században a tengeri kalózat az államügyek egyik ágát ké-pezte, mely rendszerbe hozatván államhivatalnokok felügye-lete alatt üzetett. Miután Spanyolhonból kiűzettek a mórok (1492.) leginkább spanyol hajók ellen fordult dühök, kiváltképen lesve az Amerikából jövő s arannyal terhelt hajókra. Ez in-dította Ximenes bibornokot, hogy 1506—9. Oran-ban csatá-zott, s legyőzvén a mórokat, 4 fejedelmet, köztük az algirit adófizetésre kényszerítette; az algiri kikötőben pedig a ten-geri kereskedés védelmére a spanyolok által egy váracs emel-

*) Ezen rendszeresített rablásokról érdekes jeleneteket olvashatni a „Családi lapok“ 1858. folyamában. Szerkesztette Somogyi Károly.

tetett. Nemsokára vad renegatok kerültek a trónra, kik még nagyobb dühvel üldözték és rabolták a keresztényeket, s nem birt velök többé a török szultán sem. A XVII. század elején IV. Amurath czélszerűbbnek vélte az algiriaknak főnökválasztási jogot adni, ki azonban török segélyre nem számíthatott. Az így választott főnök dey-nek neveztetett. A tengeri rablás most annál nagyobb mértékben üzetett, és ez kényszeríté a ker. államok népeit, hogy hajóik legénységét harczképesekké tegyék, mi által megvettett a jelen tengeri hatalmasságok hajóhadának alapja, kezdetben korzárok elleni védelmül használván őket. Így történt, hogy vajmi sokszor midőn foglyokra vadásztak a korzárok, ők magok estek fogságba. Spanyolországon kívül Franciaország szenvedett sokat a tengeri rablólktól, XIV. Lajos el is határozta, hogy szétrombolatja Algirt; hanem miután csaknem halomra lövette, megelégedett adófizetéssel és a ker. foglyok kiszabadításával. 1815. egy amerikai hajó megrablásáért az amerikai hajóhad úgy összelötte Algirt, hogy a dey rögtön észre tért és kárpótlást fizetett. Ujabb kegyetlenségek miatt a következő évben Anglia is kemény csatát vívott a kalózzokkal s kiszabadította a foglyokat, rommá lövetve a fővárost. Nehány év mulva ismét raboltak, de úgy, hogy azontúl a kirablott hajó népségét vízbe fojtották, hogy ne legyen vádlójuk. 1818-ban az aacheni congressusban az európai hatalmak elhatározták, hogy egyesített erővel birják rá a deyt, miszerint akadályozza meg a rablást; de mitsem használt a fenyegetés. Odáig ment a kalózzok hatalma, hogy azontúl is mint régen, Livornoban zsidókat tartottak zsoldban, kik a tengerre kifutó kereskedő hajók utirányáról az afrikai partokra rendes tudósításokat küldöttek. Ezen lealázó, türhetetlen állapot tartott egész 1827. évig. A sok ártatlan ember vére boszuért kiáltott; az ezredéves rablások megszüntetésére Franciaország volt kijelölve. 1827. april 30. történt, hogy az algiri dey a francia consult Deval-t bizonyos pénzbeli villongások következtében arczul ütötte, un geste du mépris; mire a consul Franciaországba ment. A francia kormány elégtételt követelt, de a dey a francia halászkok telepeinek lerombolásával felelt, mire 1829. év végén

elhatározott az expedíció, s a jövő évben 35 ezer katona Bourmont vezérlete alatt Toulonban tengere szállt. A flottát, mely mindenestől 300 hajóból állt, Duperré tengernagy vezérelte. Engedték békésen partra szállani, mivel a dey elbizakodásában hirmondót sem akart közölnök hazájába visszabocsátani. Május 19-én megütköztek 40 ezer arabbal, kiket Ibrahim Aga vezérelt, s tökéletesen megverték; ez volt a stacuellli csata. És így a francziák végrehajtották mit annyi századon át az európai nemzetek, V. Károly császár, a Dóriák, a maltai rend vitézei, az angolok, spanyolok nem voltak képesek keresztül vinni. Legott Algir felé vonult a francia sereg, mire jul. 5-én ezt is elfoglalta, s ekkor megalapított a francia uralom Afrikában, ami az egész világrészre nézve áldásnak mondható. Mig lassan több tartományt foglalgattak a francziák, 1832. sept. 28. Mascaraban megválasztatott dey-nek Abdelkader, kit szent gyanánt tiszteltek. Ez valódi fanatismussal kezdette csatáit és rémitő károkat okozott a francia gyarmatoknak, sokszor meg is verte hadaikat. A folytonos csatározás tartott 1847. dec. 23. amikor megadta magát Abdelkader, s Toulonba vitetett. Hanem a fölkelések még mindig napirenden voltak, és folytonosan küzdöttek a francziák 1852-ig, amikor néhány évig békésen haladt a polgárosodás. 1856. föltámadtak a Kabylok, ekkor Randort gróf elnyomta. Polgárilag rendeztetett Algiria 1858. de a jövő évben ismét kellett erős hadakat küldeni a folytonos lázadások legyőzésére, csak 1860. csendesedett le végkép; ezen évben sept. 12. meglátogatta Algirt nejével együtt Napoleon, 1864. ismét, s más városokban is időzött. A vallási fanatismus még most sem szünt meg, időnkint feltámadnak a kabylok; Algir teljes békének most sem örvend.

A francia hódoltság nomád népei egy milliora tétetnek. Az eredeti lakok a Kabylok vagy Getulok 900 ezeret számitanak. A többi őstajok és az arabok 1 millio 800 ezeren vannak. Mórok 100 ezeren, törökök 6000, zsidók kik itt Jeruzsálem elpusztulása óta laknak 19 ezren; négerek 3000, európaiak 1866. voltak 217 ezeren. Ezekközt spanyol 57 ezer, olasz 16 ezer, német 5 ezer, angolmaltai 10 ezer a többi francia.

A kabylok a hegyeket lakják, s nehezen szelidülnek. Az arab dolgos, perfid s csak néha nemes lelkű, gyűlölete engesztelhetlen; a mór simulékony s városok mellé huzódik, könnyen el aljasodik. Nejeik lomha rabszolgaságban töltik idejüket, szépségök rövid ideig tart, par de couches précoces, ezokon korán vénülnek s képzelhetlenül csunya vénasszonyok válnak belőlük. A zsidó félénk, s üzérkedik, a néger felette munkás. A legáltalánosb nyelv az arab. A helyörség 68 ezer katonából áll. Az ország 3 tartományra oszlik: Algir, Constantine és Oran; mindenik tartomány több kerületre, melyet alpraefectus kormányoz. A főkormány székhelye Algir, hol három hivatalos lap közli a rendeleteket, ezek egyike francia-arab nyelven jelenik meg. A lakosság összes száma 2 millió 800 ezer. Az utóbbi öt évben 25 ezerrel szaporodott.

Már most tovább indulunk a gőzösön, mely a kikötő csekélysége miatt csak a tengermagason járhat. Ismét a tengeri életbe merültem, untamban tanulva a szolgálattelvő legénység megosztott teendőit. Nagyobb hajókon három kapitány van, kik felváltva állnak a tengerrajz előtt s integetnek az óránként változó kormányosnak, hogy merrefelé hajtsa a hajót. A többiek hat vagy négy óránként váltakoznak, az időt csengetyűvel jelzik. Bekerültem a konyhába is, hol egy elszaszi német ember sürgött, készítve a pompás ebédet. Érdekes volt látni miképen kötözte nem csak a csészéket, hanem a fahasábokat, hogy a hajó ingásakor egy helyen égjenek. Még sem érttem azonban, hogyan lehet az ágaskodó hajón levest főzni, vagy kiöntés nélkül sültet készíteni. Most azonban sima volt a tenger, gőzösünk kifejté erejét s repülve haladtunk. Másnap ebédre Bona alá érkeztünk, s miután a kapitány, Bourseur rendelkezésünkre egy sajkát bocsátott, a partra szálltunk.

XIII.

Bona már 1832 óta rendezett szép város, 18 ezer lakossal, kiknek egy harmada arab. Hegylejtőn épült, s kikötője fölé a Cicogne nevű erődből hatalmas ágyuk ásítottak. Tenyészetete tropikus, kilátásai szépek, a polgárisodás itt egye-

temes, mindenütt europai rend. A nyelv tisztán francia, ilyenek a boltok feliratai. Környéke felette miveltek, pompás kertek, lugosok keritik. A gyömölcsös kertekben nagy pusztitást visznek véghez a majmok, azért erősen vadásznak rájuk. Vidéke is gyönyörű s ezen vidék érdekli a papokat azon körülménynél fogva, hogy félórányra délkeletre Bonától állt valaha Hippo város. A hegysíkon, melyen dusan tenyészik az olajfa, csak egynehány vízvezeték és cisterna romja látható, ez maradt meg a régi városból. Alapították a karthagóiak, amikor Ubbo volt a neve, amely időkből emlékpénzeket találtak, s most is dusan fizet ott az ásatás, mert a rómaiak idejéből bármely részen rakműre akadnak. Legnagyobb dicsősége Hippónak szent Ágoston, ki Tagasteban született, mely 12 mértföldnyire volt. Hippoban szenteltetett pappá 390; már 5 év múlva segédpüspök s egy évvel utóbb Valér utódja lett. Itt írta nagyszerű munkáit, e vidéken járhatott elfoglalva nagy gondolatokkal, e tengerparton hol álltam, láthatta a gyermeket, ki egy ásott gödörbe kanállal töltögette a tenger vizét. E lég fogta fel sohaját az egyház eretnekségtől megmart állapota felett. Itt járt a legnagyobb egyházatyja, kinek örökéletű munkáiban fekszik a ker. hagyomány. Én ugyan más művét nem olvastam, csak a: *De civitate Dei* címűt, hanem ez oly fölséges, oly egyetemes lángész nyomát viseli magán, hogy a világirodalom remekei közt méltán foglal helyet. Erdő az, égmagas gondolatokkal. Minden eszméje örökretartó csillag a kereszténység egén. Rajta is teljesedett azon igazság, hogy nemes lelkeknél a botlás megszilárdítja az erényt, ha botlunk erősebb egyensúlyba helyezük testünket; nála is az ifjukori szilajkodás, lángelméjének rakonczátlan kitörései voltak, míg meg nem találta óriási tetterejének körét; ezen elbukás jövője állhatatosságát biztosította. Hippoból indultak szavai, melyeknek ostorozása alatt elmállott a donatista szakadárság, s melyek most is suhognak minden tévely fölött. A vandalok ostroma alatt 429. aug. 28. elköltözött a nagy lélek; a szellemnek, a tudománynak, a töredelemnek nagy mintaképe. 697. az arabok örökre feldúlták Hippót. Most e tájon egy viruló dombon fehér márvány oltár áll, szent Ágoston bronz szobrával, körítve vas rács-

csal. Évenként szent járdalat tartatik, s isteni tisztelet aug. 28-án. Az emléket hat püspök segédlete mellett 1842. oct. 28. fölszentelte Dupuch algiri püspök, az oltárba téve az egyháztanár ereklyéjét, amikor 12 százados pusztulás után ismét megszólalt Ágoston szavaival az Isten dicsőítése. Napoleon is 1865. jun. 6. meglátogatta e szent helyet. – Boná-ban két kath. egy prot. templom van, egy pompás mecset és zsidó imaház, melyben egy igen régi szentírást mutogatnak. A kath. nagy templom bizántin izlésben készült. Van itt egy régész-társulat, neve: academie de Hippone. Az apáczák – de la doctrine chretienne – virágzó leánynöveldeben tanitanak. Színház, takarékpénztár, szabadkőmives páholy, szóval egészen európai. Seybouse című hirlapja hetenkint jelenik meg. A katonai casinóban (cercele) is voltam néhány perczig, hol francia udvariassággal fogadtak és be kell vallanom, hogy itt sem tapasztaltam a forcirozott és brusque fesztelenséget, miről másutt a katonatiszteket közönségesen vádolják. Bona vidékén van ama nevezetes tó, Fezzara, mely a vadászapokban sokszor emlitetik, tömérdek szárnyas vadja miatt; de már én jobban szeretek a Herczegprimás vadaskertjében vagy fáczánosában lövöldözni, mint idegen országban; hazai mágnásaink kik most járnak e tájon, kétségkívül meglátogatják, mert orosz lányt vadászni Afrikában már köznapi dolog, hanem beleveszni a fezzarai tóba mindenesetre eredeti lenne.

Éjtélre járt az idő, ahogy a katonai casinóban elbucsuztam a pompás francia tisztektől s a Kabyra evezett sájkám, mely csak akkor készült el a sok málna s kereskedelmi áru felrakaszolásával. Másnap reggel Storaban ébredtünk tel. Ez kis város a tengerparton, hol a hajók kikötni szoktak, mert a fél órányira fekvő philipvillei csekély révén építettek. Holmimat azon kávéházba vitetém, honnan a gyorskocsik indulnak Constantineba, mert a kész vasut még nincs átadva a közlekedésnek, s a városba indultam. Hajdan ez (tulajdonkép Stora) portus Constantini volt. A vandalok lerombolták, genuai és francia kereskedők régi idők óta laktak benne, most lakosainak száma 12 ezer, fele francia, a többi idegen, arab csak 600. Külarculata igen kedves, mert termékeny

mező környezi, „riante, elle a un aspect champetre.“ Legnagyobb tere a place Belizair. Itt az export már 1865. évben 70 tonnára ment, míg az import csak 60 ezret tett; leginkább finom sardiniával kereskednek. A katonai casinóban régiséggyűjtemény és szép könyvtár áll közhasználatul, a polgárbeliék is látogatják. Megemlítendő a szép nagy kath. templom, egy szerzetesrend (frères dela doctrine Catholique) és apácák tanítják a fiatalságot. Két hirlapja van, a Zerumna nevű hetenkint egyszer jelenik meg. Habár szeretem a tengert, hanem 340 mföldet uszva, mégis csak megunjuk a tengeri mozgást, bármennyire fönséges is az egykét óráig. Minthogy az eső ellenem esküdt, s itt is vert szakadatlanul, budámnak itt is kell kifejeznem utolsó, de őszinte hálámat. Leggonoszabb a dologban az, hogy e zimánkos idő kedvetlenné teszi az embert, s mogorvaságban semmi sem érdekli. Még leginkább megbámultam a philippvillei kikötő építését, a városhoz vagy 2000 lépésnyire. Puskaporral ropogtatták a sziklákat s vízhatlan mészszel két öl széles tömbökké alakítva, kis gözösöken a tengerbe rakják, hol a mélység vagy 15 ölnyi, s ebből lesz a védfal, digue, gát vagy sarkantyú. Ugyanigy dolgoznak a véd és rakpartokon réveken Bona, Stora, Lacale városokban. Mind eme nagy vállalatok most pangnak, enyésznek, mi lesz belőled szép ország?! — Flete super vos! szokta mondani egy barátom, midőn csaknem kétségbeesünk a német barbarismus látára. A francia mint nemzet örökre biztosítva van, mert irodalom és nemzetiség az élet, ezt, ki nem irtja senki; hanem mi magyarok elveszhetünk. Azért ha volnának is bünei kormányunknak, meg tudnám bocsátani azon messzeterjedő intézkedésekért, melyeket a magyar nemzetiség ápolása végett életbeléptett. Rágalmazták bár mennyire s gyanusítsák, „toute cette poussiere ne retombe que quand on s'arrete.“ Ki éltet áldoz ne féltse ruháját. E nagy érdemét a m. kormánynak elismeri minden magyar, ki nemzetét még szereti.

Valamint egyéb francia-arab városokban úgy Philipvilleben is nagyszámú kávéházak vannak; felirataik: café, buvette, liquoriste; a két utóbbi lebuynak mondható. Az arab kávéházak Afrika és Ázsiában egyenlők, miután a pizok az

összehasonlító máz, gyékén s padból áll minden butorzatuk, mindazonáltal a kávé sokkal jobb s olcsóbb mint a francia helyiségekben. A közlekedés nagyon jól van szervezve, olcsó és gyors. A gyorskocsi olcsóbb a póstánál. Husz ember fért a bárkába, mert három osztálya van, legdrágább a közepe, interior mert legkényelmesebb. Hat ló, hármásával befogva ragadta a kocsit, a kapaszkodók alján két ló vagy öszvér várakozott, közönségesen néger siheder felügyelete alatt, s ezek segítették felvonszolni favárunkat. Az utak kavicsoztatnak mint akár nálunk. Két óránként változnak az állatok, a lócsapat az országúton áll felkantározva, 5 percz alatt újra befogtak és ismét száguldottunk. Bámulatos rend van itt mindenütt, s ez tetszik az arabnak; pontos tud lenni ha akar, mintha centralisatióban nevelték volna századok óta. Nálunk töröknek képzelik az arabot, pedig ép annyi a különbség köztük, mint finom silvorium és büzködt pálinka között. Utitársaim maltai nyelven beszéltek, ami spanyol, olasz, angol keverék; én altatónak használtam csatarájukat. Habár együgyű, de jószívű emberek voltak, s miután az ész csekélyisége gyógyítható tanulás által, de nem a szivtelenség, az utóbbiak között mindig kellemetlen az időzés. Erősen hiszem, hogy a körülmények kedvezése mellett a szivtelen mind zsvány lesz, akkor is él a maga módja szerint, ha esetleg lacktopánba s glacékeztyűben jár. Utitársaim a prononcirt szivélyesség példányai voltak. Bundámat itt utoljára használtam, mert esős hideg éj volt, irigyelték is, mert hát az igazak álmára szenderedtem el benne. Hét órakor amint egy kapaszkodón 10 ló is alig birt felvonszolni, ébren volt a társaság, megpillantottuk Constantinet, s néhány percz mulva a Hotel de France pamlagain nyújtózkodtam; de fogam mint castagnette vaczogott. Az ajánlatos szállodában 10 francba kerül a tökéletes ellátás, beleértve még a bort is.

XIV.

Constantine saját szerű város. Hegyes völgyes vidéken emelkedik egy magas sziklasík s ezen kopár sziklaktól vé-

dett fensikon épült a város, csak délnek lejtős, ahol be is vették 1837-ben a francziák, elesvén tábornokuk Damnéron. Mintha nem lett volna elég a szirtbástya, a Roumel folyam veszi körül, mely háromszor bujik el a sziklákban, s ismét napfényre kerülnek hullámai, éjszakfelől pedig cascadokon morajlik vize. Már is két vashíd által közlekedik vidékével észak- és keletről. Hasonlit e város Toledohoz, úgy mondták nekem, nem szólhatok hozzá, mert Spanyolországban még nem voltam. Mondhatni valóban, hogy amint e tájon megjelent az ember, itt ütötte fel sátrát, mert a természettől is védett helynek szemeltetett ki. A történelem valami görög kalandort említ, ki a várost 230. évben K. e. alapította és Cirta nevet adott neki. A rómaiak idejében a massiliak fővárosa volt. Caesar sokat épített benne s Juliának nevezte el. Constantin újra építette s nevét kölcsönzé neki. A sok vértanu, kik a Roumel (hajdan Ampsaga) folyó partjait vérökkel öntözték, a keresztény vallást itt megtermékenyítették, de nem sokára kiütött rajta az eretnokség üszöge, s Isten kiirtotta őket. Petilián, a közegyházat megtartandó donatista eretnokség főnöke, innen harczolt sz. Ágoston ellen 15 évig. Így lett halhatatlan, mert szent Ágoston megczáfolta, különben semmit sem tudnánk róla. Így történt ez más obscurus eretnekekkel, szellemdus érveivel megölte és halhatatlanította őket, s most mint a borostyánba került bogarak örökre élnek. A rájuk dobált kövek emlékeik. Az arab hódoltságban is főváros volt s a vetelkedő fejedelmek véres harczot vívtak érte. Kézikönyvem*) előszámlálja az uralkodókat, de a károgó nevű basák bennünket nem érdekelnek. Az említetem csata óta a francziák birtokában van, s legott a tartomány fővárosa lett. Lakosainak száma 36 ezer, kik közül 20 ezer arab, 8 ezer francia, a többi egyveleg; Afrika minden népei képviselve vannak; van ittegy csoport néger fetischimádó, amely felekezetbeliek ezenkívül csak Soudanban laknak. Minthogy a város háromrészről van védve a természettől, csak dél felől emeltek erődöket. A

1) Indicateur general de L'Algere. Par Victor Berard. Alger 1867. Bastid kiadónál 589 lap. Térrajzokkal s egy térképpel. Philipevilleben vettem 8 frankon.

legmagasabb szikláról, a rómaiak, vandalok és törökök idejében ledobálták a násztörő asszonyokat, miután követ kötöttek lábukra.

Mikor a francziák elfoglalták, 70 mecset volt C-ben, most is még 35-öt számlálnak, bennök a legfantasztikusabb szer-tartásokat láthatni, mert különböző felekezetek imolái. A leg-nevezetesb Djama el Kebir, melyet a berber uralkodók építettek, minaretje iszonyu négyszeg torony, melyet római épü-letek anyagából készítettek, azért teli van szobrok, oltárok, feliratok, oszloptöredékekkel, egy kis muzeum, mely előtt órákig elandalognak a szenvedélyes régészek. Még két mecset nevezetes a mult századból mint építészeti remek, mert genua művészek emelték a gazdag bey-ek költségén. A kath. fő-templom a fájdalmas Anya tiszteletére emeltetett, melynek csarnoka 1856. készült el. Amint ott voltam épen tanítás tar-tatott francia és arab nyelven, a benszülött arabok is job-bára tudnak francziául, az arab gyermekek pedig pompásan beszélnek. Emellett van papnövelde, képezde és a jezsuiták zárdája. A kormányzó tábornok (general commendant) Hadj Achmed pompás palotájában lakik, melyet e század elején pazar keleti fényben építettek, s az ezeregyj mesés palotái benne valósítottak. Van itt nagy nyilvános könyvtár, régiséggyűjtemény, bölcsöde, prot. templom, takarékpénztár, tébolyda. A távirdai hivatal éjjelnappal szolgál. Szerzetesek tar-tanak oskolát böven, egy nőzárda – de la doctrine chretienne – hajdan egy Bey haremje volt. Szent Vincze leányai betegeket ápolnak. Az idegenek is nyolczféle tanodával bírnak. Az ara-bok, zsidók is versenyeznek az oktatásban. Egyéb civilizáló intézményekkel is böven van ellátva. A sziklákon van egy fel-irat, mely szerint itt 259-ben szent Jakab, sz. Maurin s más kilencz vértanu halt el. Damneron tábornagy emlékét egy lobor örzi. A katonákról különösen van gondoskodva, 3 erős kaszárnya és kórházak által; láttam huszárokat is vágatni a mezőkön. Van két hirlapja: „L africain,“ „L independent,“ színháza és szabadkö-mives páholya. A városnak élénkségét a sok szökőkút, kelle-mesen zománczozza.

Az arab irodában megismerkedtem Ferrand urral, a fő-

tolmácschal, ki már 10 év óta viseli hivatalát, nagy régész és sok európai tudományos társaságnak tagja. Az arab iroda (bureau) nem egyéb mint 3 kiszolgált katonatisztból álló törvényszék, mely az arab, azaz katonai területeken végzi az apró bírászkodást. Egynehány tolmács áll rendelkezésükre, mert az arab nyelvnek e tájt van vagy 10 szójárása, hát még a kablyoké mennyire oszlik?! Ezen arab irodák előtt a vándor és telepített törzsek ügyei tárgyalatnak, azért a törvényszék tagja csak olyan egyén lehet, ki legalább 10 évig ott lakott s ismeri az állapotokat. Francia s arab nyelven hirdettetnek a bélyegtelen ítéletek. Ez az országra nézve nagy áldás, mert ingyen kapja az igazságot. Igen hasznos dolog, ha illetén arabiroda tagjához ajánlólevelet kaptunk, mert ezen ur aztán a legbölcsebb tanácsokkal lát el, bármerre vezessen utunk; ők ismerik az ország minden táját, mint bírák is tesznek kirándulásokat, közlekednek az ottlakó seykekkal, s minden tehetségükkel szolgálnak az utasnak. Azt gondoltam Párisban, hogy az udvariasságban tovább menni nem lehet, s harsányan kiálték fel nem egyszer: első nemzet a francia; itt azonban kedvességük csaknem fárasztó volt. Nem igaz ám az a német ráfogás, hogy a francia: „s'il vous plait, permettez, excusez“ szavakkal azért bővelkedik, miszerint ne kelljen tetteleg gyakorolnia az udvariasságot; én azt tapasztaltam, hogy ezen szólásmódok jó szívének kifolyásai, mely azonban mindenkor áldozatkész tettekben nyilatkozik, tehát nem csupán diszitményes máz. Igaz, hogy ahol megfordultam, mindenütt ilyennek tapasztaltam a francziát, hanem itt kiválólag jól esett kedveskedésük, és nyájasságuk illata, talán mert legjobban szorultam gyámolító pártfogásukra. A francziák előzékenységéről mondják, hogy hiúságból ilyenek: „la vertue n'irait pas si loin, si la vanité ne lui tenait compagnie,“ hanem az eredményeiben egyre megy; aki tapasztalja kedves barátságukat, cseppet sem érzi hiúságuk tövisét. E tekintetben is meg van hódítva az arab, a mely faj legalkalmasabb a civilizációra, sőt a többi nemzetek, oly udvariasságot sajátítottak el, hogy lehetetlen e városokban verekedést látni, pedig van itt még oly egyén is, kinek apja emberevő volt. Sehol sem akadtam Algiriában oly kamaszokra, kik a színházból

jövő nép közé tolakodva, úgy oldalba löknék az embereket, mint azt Bécsben tapasztaltam, oly módon, hogy kék bőrrel dicsekedhettem volna. Most ahogy vérzik a dicső nemzet, úgy szeretnék emlékezni valami francziától eredt keserűségre, hogy szűnjék meg fájdalmam szenvedéseik felett, de nem akadok ilyesmire emlékezetem tárházában. A sok előzékenység csak élesíti a fájdalmat annyi nemes lélek elveszése fölött. Nem kell feledni a francia-porosz harczban, mit mondott a porosz Fridrik: nem az a támadó ki kardot ránt, hanem aki a kard-rántásra kényszerít.

Ferrand urral tehát meglátogattuk az arab palotát, a kormányszó tábornok lakhelyét. A mi szépet láttak a művészek Alhambra és Sevillában azt itt mind utánózni, gazdag fényben felülmulni igyekeztek. Bemenetnél két sphinx fogadott, fölfelé mosolygva, lefelé körmeit élesítve, ez itt talán a hajdani hivatalnokok teendőit, viseleti modorát jelvényezte. Az arab alakok arany alapra vannak festve s ezen a színek kellemesen szelidítetnek; a falak alsó részét félölnyire azulejo – zománcozott cserép – fedi, a fülkékben szobrok, a patkóívek alatt tündöklő kargyertyatartók voltak beállítva. A folyosók négyszögében ugrókat lochosztak, a tükrök mint ajtók nyiltak, süppedő szőnyegek jártunk, s miután azon nap tánczvigalmat volt adandó a tábornok, gyönyörű virágbokrok zöldeltek, piroslottak a termék szegleteiben. A falon a muszlim nagy városok képei láthatók, Mekka, Stambul még Tunis, Algir is. Egészen úgy tartatik fön a palota, amint azt az utolsó pogány elhagyta. Leginkább meglepett a pompás termék mennyezete, mely részben mórízlésben készült; ez ép olyan mintha csipkével volna bevonva, amit azonban leírni lehetetlen; úgy tűnik ki, mint ha loborba készített virágcsokrok, hegygyel lefelé lógnának a levegőben. Aki látott mórízlésű palotát, könnyen képzelheti, csakhogy itt nem pusztaság, csend honol, hanem élet, ker. műveltség és francia izlés. Szinte bele kábultam a parányi alakok, tarka ragyogvány hosszas nézésében. Napoleon 1865-ben itt lakott.

A gazdag muzeumokat is meglátogattam, de nem értek a régészethez; eszembe jutott, miképen siettek volna

ide Ipolyi és Rómer urak, én pedig oly hideg vérrel néztem a kétezer éves faragványokat, a mint akármely odavaló barbár, vagy Karthagó romjain ülő beduin, midőn pipáját valami korintheta oszlopfőhöz veri. Felette mulattatott ellenben az a sürgés forgás, melyet a Negrietéren láthatni. Ez ugyanis a zöldségpiacz, haltér, szóval az élelmi szerek itt árultatnak. Vannak azonban árudák, hol régiséget is árulnak, mintha most ásták volna ki; naponkint árverés is tartatik e téren 11-től 2 óráig délután, hol butort, drágakövet, a Roumel folyóból kihalászott régi tárgyakat kótyavetyélnek. Láttam kalitot fülemilével, mert itt telelnek a mi családunk. Engem különösen a fehérceled, habár voltak Éva maradékai közt feketék is, érdekelt, ahogy ez vásárolt. Itt ugyanis oly kegyes az atyáskodó kormány, hogy a téren is vannak felállítva hivataok, hol a tisztviselő mindenféle vágó és mérő eszközökkel vétetik körül, s mellette áll pár spahi (arab csendőrök.) Már most, ha valaki vaját vett, s kételkedik a font valóságában, a hivatalba járul s megméri, ha hiányzott belőle néhány lat, a szolgálattelvő spahi rögtön rendbe hozza az ügyet, végrehajtva a kiszabott büntetést. Mihelyt a kofa vagy árus kiolvastta a vevő szeméből, vagy lépteinek irányából, hogy például a gyümölcs vagy liszt súlymértékében kételkedik, azonnal utánna iramlott egyikét darabbal, s ha a hivatalos mérlegen igazoltatott a gyanu, az ítélet bevárása nélkül odadobja a hiányzó részt csakhogy ne kelljen a kemény spahival érintkeznie. Ritkán láttam tért, hol annyiféle ember megfordulna mint itt, mert legalább 20 féle nemzetiség lakja Constantinet, s miután ennie kell mindenkinek, az élelmi tért mindenki kénytelen meglátogatni. Láttam itt (febr. 10-ike volt) erdei s vízi szalonkát iszonyu mennyiségben, s ugyanoly sok vaddisznót is, mázsáját 20 frankon árulják.

Estefelé a kormánytéren türhető katonai zene harsogott, azután a Café Charlesba menekültem, hol a francia tisztiek előzekeny barátságát élveznem oly jól esett, hogy éjfél vetett haza. Utolsó napon megnéztem a tanintézeteket. Ezek egyike a college imperial arab-français, hol 250 benszülött neveltetik 3—6 évig s a tudományok bármelyik ágában képezhe-

tik ki magukat, egyenruhában járnak; fejkön a nélkülözhetlen fez, vallásuk musulmán. A kormány a legszélesb vallás-szabadságot engedi, hanem azt sem akadályozza, ha valamelyik megharagszik bálványára s kidobja, mert beszélnek egy bálványimádó templomról, hogy sokáig hevert mellette egy bálvány, melyet azért dobtak ki hivei, mert nem akarta őket meghallgatni. A kath. egyház a tanítás és példaadás proselytizmusára van utasítva, s nem is kíván egyebet, ez illeti meg az igaz vallást. Egyébiránt felnőtt arabot főleg ha semmitsem tanult, lehetetlen megtéríteni, minden vallási beszélgetést azal mellőz, hogy a vallásban hit szükséges nem pedig okoskodás, aztán csak levegőnek beszél a hitküldér. Legjutalmazóbb fáradozás az árvagyermek nevelése, mert ezekből aztán jó keresztények lesznek, kik ép oly forró égedelemmel ragaszkodnak Krisztushoz, mint atyáik Mahomedhez. A különféle szerzetek csakugyan legfőbb gondot a nevelésre fordítanak.

Körüljártam a fellegvárban, melynek neve Kasba. Az előkelő erődöket minden afrikai városban Kasbának nevezik, ami hajdan a fejedelmek erődített laka volt. Ez az északi sziklasikon a legmagasb helyet foglalja el s benne van az arsenal s katonai kóroda. Még a római korban épült cisternákba, most az alanti folyóból szivattyúzzák a vizet. A sziklasik házainak nagyobb részében van egy cisterna, a régi időből.

A város környéke sivár kietlen, aride desolantnak nevezik magok a francziák, csak egy órányira kezdődik a tenyészet. Mansura-ban vannak meleg fürdők, melyekről Leo africanus tesz említést. Elég is volt már itt az ögyelgés, a gyorskocsira váltottam jegyet, s hat fekete mén Batna felé szállított. Az utkaparók spahi képében járnak, kelnek a pompás országutakon, s igazgatnak a kerékvágásokon. Két társulat versenyez az utasok tovaszállításában, miáltal a közlekedés botránnyosan olcsó. Tíz órai száguldás után Batnaban pihentünk meg; megemlítendő csupán Bou-Merzoug völgy, hol már afrikai termékenységet tapasztaltunk.

XV.

Batna (arabul annyi mint bivouac) egy kiszáritott mocsár területén épült, 1844 óta, s most egészen francia város 4 ezer lakóval, erős bástyákkal van körülvéve. A talaj felette termékeny, környezik az Atlas hegység erdőborított kifutói. A hideg itt zeruson túl nem megy, a meleg azonban 33 fokra hág. Van itt hat templom és jó iskolák a szerzetesek vezérlése alatt. Innen készültem kirándulni Saharába, s annak egyik városába Biskra-ba. Ajánlólevelem Rose kapitányhoz szólt, a III. zászlóalj laktanyájába feltaláltam, mire lakására mentünk. Született angol, Hannoverában neveltetett, s Algirba ment szerencsét próbálni, sokat harczolt, érdemjeleket gyűjtve, s amint bizonyos megsarczott vidéken időzött, egy arab leányt vett feleségül, kivel boldog családi életet nyert jutalmul. Habár németül tud, a társalgás kizárólag francia. Miután három évig lakott Biskrában, tökéletes utasítást adott az utra nézve. Legott két arab emberrel szerződött, kiknek a 150 kilomaternyi utért, (egy kilom. egy nyolczad mértföld) négy napra 50 frankot fizettem, s holnapután indulunk. Habár omnibuszón is mehettem volna, hanem az ut csak Elkantaráig kész, tehát a kapott tanács, hogy öszvéren utazzam, igen helyes volt. Batnában az ugynevezett könnyű gyalogság tanyáz (les zephires). Ugyanis ha valamely francia zuav fegyelmi vétséget követel afrikai zuavok közé kerül, ha a sorkatona engedetlen, a könnyű gyalogsághoz tétetik 3 évre. Ezen katonák eltekintve attól, hogy 6 hónapig izzó forróságban fonyadnak, kettőig folytonosan esőben, sárban bubiczkolnak, kizárólag sátorban laknak, mert szakadatlanul dolgoznak csatornákon, vízvezetéseken, forrásokat, oázokat keresnek, s fegyverben csak hajnalban egy kis gyakorlatot tesznek. Ezen életmódban a betyárok igen hamar megszeliülnek, nem tesz oly hatást a lázadó legényre sem bőjt, sem börtön. Az éghajlat csak európaira kártékony, a tiszteknek is itt minden év, kettőbe számíttatik. Az afrikai könnyű gyalogság ütegfedezésre is használtatik, mert pogyászuk felette csekély, hogy valóban mint zefirszellők száguldjanak.

Batna unalmas város, a kávéházban elavult ujságok, kis whist vagy carambol parthie járta, legtöbb lármát tesznek a közkutak mellett ruha mosó delnök. Unalomból kirándultam a környékre két arab kíséretében, Chassaing hires oroszánvadászt meglátogatandó, de nem volt honn, vadászni ment. Nagyszerű czedrus erdők szélén lakik ezen nimrod s máris 30 oroszánnyt ejtett el. Egyszer birkozott is egy félig meglőtt vaddal, s a rajta tipró állatot agyonlőtte Bonban bajtársa, ki most Constantine táján üzi a párduczokat. A birkozást 9 havig sinylette, most is 25 sebhelyben maradt meg emléke, hanem azért folyvást járkél s nagy tekintély az arabok közt. A kormány 50 franknyi lödíjjal fizeti az oroszánnyt, bőre a tulajdonosé s 100 frankon árulják.

Febr. 12. Saharára indultunk. A két arab (Achmed és Mamed) csak arabul értenek, s így jelbeszédre valék utasítva, hanem jószívü egyének voltak s oly egyenlők, hogy alig tudtam megkülömböztetni, mindakettő pompás dumm kluges Gesicht birtokában volt. Fegyvert nem vittünk, oly biztos itt az utazás. Egyéb szavukat nem értettem, csak a folyvást hangoztatott arrár, ami öszvérnógatást jelent. Sivár kiegészített vidéken mentünk, sok teve csapattal, jövő menő katonákkal találkozáink, de legnagyobb részvétünket kiérdemelték egy omnibus lakói, mert úgy voltak összeszorítva, hogy csaknem a szemük düledt ki. A hegyek magasán havat láttam. A földet is művelik az arabok, hanem a szántás karczolásnak mondható, nem is hosszú barazdákat csinálnak, hanem mint Palestinában, körbe vonják az ugynevezett ekét, hogy a záporeső ki ne vájja az árkot, s ne okozzon vizmosásokat. Öt órai lovagolás után K'sur tanyára (Caravansera) értünk, melynek volt vize, de semmi árnyéka, tája nesztelen kopár. Csunyább volt ennél csak a vén csaplárosné, ki bajuszt viselt, amint az itt a hirtelen barna női arczokon közönséges jelenség. A vén boszorka igen meghuzott, kegyetlenül megfizettette kotyvadékat, talán az tette dühössé, mert látására, névszerint álla bibircsóiból kinőtt kondor sertéire elnevettem magam. Ksourtól egy órányira, nagy házban 100 lovas spahi tanyázott, kik csakugy járnak hyenákra vadászni, mint mi rókákra. Ezt az

unalmas tájt, lélekölő meszszeséget csak Dante poklához lehet hasonlítani, leír Poklában egynehány ily kipörkölt vidéket. A felséges spahik a szomszédos nyolcz házikóban laknak. Itt legelőbb vettem észre dolmeneket vagyis régi köemlékeket, melyek néha faragatlan kőbálványok- néha kőrakásokból állnak. Mivoltukról olvashatni a „Műrégészeti Katalauz“ 23-ik lapján. Bizonyítványai ezek azon egyetemes emberi vonásnak, mely által emléket állítani, magát úgy, ahogy megörökíteni igyekszik minden ember, miután az örökélet sejtelemszerű érzete, mintegy szellemi világunk alkateleméhez tartozik.

Az egyöntetű halmok, vörös agyagu vizmosások szomoru egyenlőségét megszakította: aux tamarins nevű nagy csárda (caravansera) de tamarisfák nélkül. Kőből épült de vakolatlan, mint rongyos ruha vöröslett a tanya, s még inkább lehangolt a szegény kocsmáros folyton siránkozó szava, mert tegnap temette el nejét, s most mindent itt hagyni készült, cet enfer. Pléhdobozból kihuzott húsa s bora jó volt. A tolvaj hyénákat, melyek minden baromfiát kipusztították, és a sakalokat az ablakból lövöldözte, láttam is az udvaron kipányvázott bőreiket, éjjel pedig üvöltéseik miatt nem alhatnak. Van itt egy elhagyott jelző távirda épület, de ezek az egész Algiriában mind elhagyattak, mert most rendes a közlekedés. A sivatag talajon csak vad oleander és törpe bozót teng, a gyér fű után oly vágyakodva terjengé nyakát a fáradt állat. Ránk esteledett ahogy 15 órai fárasztó lovaglás után Elkantarába (arabul: hid) értünk, hol kényelmes szoba, európai ágy, pompás vacsora várt a szállodában. Ezen tanya mellett, azon hegylánczolat, mely a Zaharat elválasztja északafrikától, ketté szakadt, s iszonyuan meredek szorost képez. Gazdapatak omlik át e szoros örvényein, s ezek felett pompás kőhid vezet, melynek alapjait a rómaiak tették le. Láttam már a holttengert, megjártam Judaea magaslatait, rideg fensíkjaikat, jártam Libanon örvényei felett, szédültem égig nyuló szirtein, de ily kárhozatba való borzasztó sziklahasadékokat sehol sem láttam. Ha van az ördögnek puskapora, ilyen rombolást vihetne vele véghez. Valóban Saharához illő csarnok ez, mintha

az ottani égetés füstje ezen örvényeket füstölte volna be. Ugy vélik, hogy ezen szakadás egyszerre a gibraltari t. szorossal képződhetett, vagy talán még mielőtt ember jött volna a földre. Itt ott vörös a szikla, mintha lánggal égő ablak volna, majd kilógnak a szirtek; mintha csak arra várnának, hogy közel legyen az utas, s rögtön porrá zuzzák. Bizonyos magasztosság ömlik szét a sziklák merész nyugalmán. Áthaladva reggel a sziklafürtök alatt, készültem a nagy avarba, az élettelen pusztába belépni, hanem itt új meglepetés várt, meddő talaj helyett egy viruló községet leltem, hajló pálmafákkal, bársony füvel s délszaki növényzettel. Távobabb is egy oasis (gyepsziget) zöldelt és pálmafákból ligetek képződtek. Gazdag csermelyek, mint ezüst zsinórzat lepi el a tájat, s amint reggel a szorosból kivonultunk visszavert sugaraikat, mint nyájas üdvözlét lövelték szemembe. A községben 1500 arab lakik, kik 7 mecsetben imádkoznak. Házaik sárból gyúrvák, de erősek mint a fecskéfészek, tető helyett a házakon vannak méhesek, kitünő mézet természet a falu. A pálmaligetek árnyában buzát is termesztenek. A 15 ezer darabból álló datolya-erdő a kormány tulajdona, szent János kenyérrel úgy élnek itt, mint nálunk a tökmaggal, vagy pattogatott kukoriczával. A cactus útszéli fű, mint nálunk a keserű lapu. Hanem az oázon túl átvette birodalmát a végtelenség. Aki utálja az ellátható határt, a kiszabott korlátokat, itt élvezheti a határtalanság gyönyöreit.

Mínthogy a községben lakó vámtisztviselőnek, Rose kapitány sógorának levelet vittem, Monsieur Afajeder urat kerestem fel; az országút melletti kávéházban időzött, mert itt gyakoroltatik a vámolás, de sorompó nélkül. Kiálték az arab uraknak: beszélnek-e itt francziául? mire egy szép fiatal ember, festőileg magára hajtva burnuszát kilép s jó franczia nyelven mondja, hogy ő az, egyuttal kijelenté, hogy már hajnal óta itt vár, mert a csevegő arablovászok még tegnap este elbeszélétek a szállodában, hogy hozzá szálló levelet viszek, s az arab csacskaság egész ő'hozzá vitte a hirt, mert a magányban, minden ily vendég sokáig lesz beszéd tárgyá. Legott kávéval szolgáltak, és a szörpölgetés alatt elbeszélte, hogy sze-

gény spahi fia s mint ilyen a kormány kegyességéből Constantinban neveltetett, s most vámhivatalnok. Szívélyesen elbucsztam, mert még 10 mföldnyire volt Biskra. Akadtunk mi több oazra, hol citromtömbek, szikkomortanyák, narancsharasztkok, főleg a pompás datolyalombok alatt édes pihenőket tartottunk, de az árnyékos erdők lába vizben fürdött, megmeredt inainkat itt gyógyítottuk. Dél felé a valóságos Sahara égető homokján dülöngéltünk. Itt vagyok tehát a 88 ezer □ mfnyi sivatagon. Néztem én ezt már a pyramisokról is, hanem itt végtelenebb, szomorubb. Azt mondják, ez valaha tenger volt, s a hegyoldal rétegei, tanui a tenger lassu apadásának, hogy ezt a kavics lapos és gömbölyded alakja is bizonyítja. Minthogy mulóban volt az esős időszak s a tenyésze buján neki serdült, indulóban voltak jobb legelőkre a vándortörzsek. Itt is akadtam dolmenekre, melyek csak egymásra fektetett kövekből állnak, hanem meglátszott rajtuk a szándékoság.

Miután sok halmon áthaladtunk, egy nagyobb lejtő lábánál oáz tűnt fel, hol arab kunyhók között, európai ház kandikált ki, s a mezőn tevék, lovak, szamarak legelésztek. Ez volt la fontane des gazelles. Otthagyva az arabokat, ösztönszerűen a házikó felé közeledtem, mert ez volt Rose kapitány birtoka, vittem is levelet nejének, ki a ház küszöbén fogadott nyájas üdvözlettel. Ez is tudott rólam, mert egy conductor értesítette. A gyönyörű asszony csillagszóró szemei, holdgömbölyű szemöldje igézően hatottak rám, sok időre vésődött emlékembe. Arab szépség, francia kedvességgel párosulva, az air pensiv, a keleti arcot pompásan zománczozta, kétségkívül varázsteljes jelenség; a boldogság látható tüneménye. Utóvégre boldog mindenütt lehet az ember, ha vágyai körén kívül nem terjednek. Bejártuk a kis birtokot, meglátogattuk az ittlakó arabokat, egyebekközt Madame Rose anyját, és testvéreit. Hazatérve ebédeltünk, amint az a pusztában lehetséges, de jóízűen, főleg a kenyér vetélkedett a komáromival. A birtok vagy 400 hold; elnevezése onnét eredt mert az ittteni sós forrásokhoz (minők Erdélyben vannak a „büdösbarlang“ mellett) gazellák járnak. Ez a vadak ideálja,

fürge, deli, nyalka kedves, a francia vadászok állítják, hogy ez a puszták kelleme, c'est le charme du desert. Igaz szívéllyességgel bucsut véve, miután az öszvérek fris csátéval vendégeltettek meg, jól ügettünk, s vidáman voltunk. Délután elborult a menny a melegnek fényködével; bántott ugyan a forróság s főleg a homokszél, tehát nem a szamum, hanem charuzimi; felkorbácsolt homok felhők leptek meg, s úgy bevonták legfinomabb parányaikkal mintha malomba jártam volna, vörös volt elvögre a napfény is, hanem ehez hasonlót élvezhet az ember a magyar alföldön is, ettől tehát, habár csipte arczomat, fel is pattogtatta ajkamat, meg nem ijedtem. Ostorozott a vihar még Bras-vid tanyáig jutottuk, mely 600 holdnyi birtok, Saint Paul kapitány tulajdona. Minthogy nem volt ajánlólevelem, nem is tartóztattak, megítatva az öszvéreket, esti 7 órakor valahogy Biskrába koczogtunk be.

XVI.

Nagyon megviselt az a 30 órai lovaglás, alig tudtam járni, csalódtam az afrikai távolságok mérésében; de hát Biskra megérdemelte, mert habár még 8 nap járásnyira van a francia birtok, Tougourtig, Biskrán van a kezdete a pusztá Saharának. Biskra csinos kis város, 2000 lakossal, kiknek $\frac{1}{5}$ francia. Nem maradt fel semmi felirat a római időkből, hanem a talált oszloptöredékek bizonyítanak róla, hogy ez is Róma hódoltságához tartozott, akkori neve Vescer volt, s a ker. hajdában püspökséggel dicsekedett. Az arabok Raselma nak nevezték, amint 1844 jöttek a hódító francziák, a Kasba ban lakó arab katonák, az emir zsoldosai futásnak eredtek, a nép pedig adót ajánlva fel, békeért esdett; ugylátszik elszánt hős vér nem pezseg ereikben. Napoleon császár 1865 látogatta meg. Habár felette fáradt voltam, még a megérkezés estéjén fölkerestem Auer hazánkfiát, kiről régen tudtam, hogy itt lakik. Auer (francziák Ms d'oer-nek nevezik) pozsonyi születésű, 48-ban osztrák tüzértiszt volt, azonban magyar érzelmei miatt menekülnie kellett, s beállott az idegen seregbe (legion d'etrangére) megtanulta az arab nyelvet, főleg ahogy arab

nőt vett el, mert hát az arabnők kiválóan szeretnek fecsegni, később mint turcostiszt a becsületrendet kapta, s most főhadnagyi ranggal, az arabirodában tisztviselő, officier comptable. Már csak arab és francziául beszél, mert 20 év óta lakik Algiriában. A katonai cercle-be lépve, előmutattam az ajánló levelet, melyben Rose így irt: je recomande Mrs C. F. a tous mes camerads du III-éme B. d'infanterie légére d' Afrique. Erre kitértek a karok, s a parancsnoktól kezdve, minden tiszt a legőszintébb barátsággal üdvözölt. Legott kijelentették, hogy az ő vendégük vagyok, lovaik s fegyvereikkel rendelkezhetem, hogy az étteremben fizetnem nem szabad, mert ők a gazdák, s nemsokára összecsröntek a poharak. A szivélyes udvariasság szivök nemességének kinyílt virága volt. Az utóbbi szivességet nagy nehezen sikerült jó móddal elmellőznöm. Auer barátom kíséretében nemsokára lebucsuztam és szállodámban (hótel du Sahara) aludtam mint a bunda.

Reggel Auer néger szolgálói jöttek s elkocsiztunk a félóránnyira fekvő meleg fürdőkbe, hogy aczéloztassék a megmerevült lovas; a forrás (Ain enchichi) vize forróbb a budainál, csúzos bántalmak ellen hasznos, kénes szagu. A helyiség primitiv szerkezetű. Kilenczórára már tájékoztam magam a szép városban. A lapályon, miután vize van, dus a tenyészet, 120 ezer pálmafa, sok ezer datolya s egyéb gyümölcsfa bő termése környezi a várost, minden forrás körül zöldül a gyep. Itt viz nélkül kiszárad minden, mert Biskrában nyáron a meleg 40 fokra hág, s a kutya délben nem mer napra kimenni, mert megégeti homokban a lábát, a gyertya árnyékban is olvad. Az őrség mely 1000 emberből áll, sokat szenved szemlázban. A szomszéd hegyekről 8 év előtt oly zuhatag jött, hogy csaknem elpusztította a várost. Az arab nép igen élénk, szorgalmas s van 22 mecsetjük. Legtöbb boltban likört árulnak, mert itt vizet nem is lehet inni, meleg és sós, ennél fogva minden kigondolható szeszes italokkal, cognac, absynt, rac, syrup, sőt trassburgi sörrel is élnek az emberek, főleg a helyőrség.

Nevezetes Biskrában a tánczosnék czéhe, (Kahbat, fil-

les de joie) az Ouled Nails törzsből, kik vándorolnak a sivatagban, de 9, 12 éves leányaikat, e ledér életre szánják; ezek bizonyos városrészen laknak s esténként számos arab gyűl hozzájuk, holott fertelmes zene mellett tánczolnak. Az utszára kitett égő lámpa jelenti, hogy ott ilyen dáma lakik. A szomszéd helységekből is belátogatnak hozzájuk az arabok. A kormány orvost tart számukra. Miután Stambulban bayadereket láttam művészi táncolni, s „azon mozdulatokat miknek édes némasága, annyi odaolvadást fejez ki, azon sovár pillantásokat, miknek bűbája a hetedik égbe ragad, azon légi könnyüséget, mely szárnyakat varázsol a vállakra,“ ilyen tüneményhez arányítva a látottakat, biz ez elég silány volt; öltözetük illendőbb, mint a beyruthi almék-é, míg amazoké átlátszó patyolat, emezeké tisztességes bőruha. Taglejtéseik nem annyira erkölcselenek, mint keleten, hajlongnak s néha mintha birkoznának. Jobbára csinosak, csupa ékszer és csillogás a nyakon, s karpereczet viselnek még a lábon is. Lármát kicsapongást a rendőrség sem tűrne el. Hanem azért villanyzó szemeket vetnek a nézőre, s bájaik feltüntetésével hódítani törekednek. Majd büszkén szabadon hátrahajtott fővel, a hányat pillantott annyi indulatki-fejezést váltott, majd félelmes ijedező alakban, szelid fájdalomra változtatta arcát. Majd epedve, majd szilajon rejtegeték bájaikat, majd hanyagon befödék, vágyakat gerjesztve, valamint a halász, ki hol horgot vet, hol hálót ereszt. Undorral telik ilyenkor az ember, az egész női nem iránt. Ez Biskra nevezetésege.

Szemben a hótellel volt a templom, bementem misére, az orgonát pótló harmonium andalító hangjainál adtam hálát Istennek, hogy mindeddig semmi bajom sem volt. A lelkész mise után észrevéve bennem az idegent, kávára hívott. Merőben a magyar vendégszeretet másolatait látom Afrikában.

Kirándultunk a két annyira fekvő szép oázra, melynek közepét helység foglalja el: Sidi Okbah. Az 5000-nyi lakó csupa arab, a házak vályogból épült gunyhók, tetejük pálmalevélből készült. Idegen erre felé ritkán vetődik. vezetőm alig tudta elképzelni, hogy létezhetne más nép is az arab és fran-

czián kívül, csudálkoztak is ahogy mondtam, hogy én nem vagyok a francia sultán alattvalója. A téren gazellabőröket és pompás strucztollakat árultak s olcsó áron szereztem belőlük, habár folyvást az a gondolat bántott, hogy az lenne a fölséges ha lelőhetnék egyet, annál ingerlőbb volt e vágy, mert ezeket is ma reggel ejtették el, még csorgott róluk a vér; jelenleg a gyönyörű példányok Antal, József testvéreim vadásztermeit diszitik. Másnap Laudon ur gyepszigetét látogattuk meg, ami annyi, mint birtok, mert mihelyt forrásra akadnak, ott legott jószág kerül elő. Ekkor láttam be alapját annak, hogy milyen félisten volt itt Richard abbé, ahogy megérezte a forrást, s rendesen egy két ölnyire rábukkantak, azért járnak kelnek a katonák s nagy öröm van, ha egy utászcsapat azon hirrel tér vissza, hogy forrást talált. Ez szokott aztán a vitéz katonák jutalma lenni; értéke körülbelül annyi mint nálunk 100 holdnyi birtoknak, mert ott aztán felette dúsan tenyész minden. Amilyen szépek az oazok, ép oly sivár, kiaszott görgeteg a talaj ott, hol csak a napsugár gazdálkodik, pattog ily helyen a kő és föld mind addig, mig por kavics nem lesz belőle. Ha nagy nehezen megterem a fű, az is tovább létezik kiaszva mint zölden. A lehangoló érzést, mit e kisütött vidék gerjeszt, este felé enyhíti a halvány lilaszín, mely a láthatár festi. Laudon párisi ur, már 30 év óta kezeli pompás jószágát, s európai módon afrikai dús növényzettel van keretezve. A kertekben szelid gazellákat láttam. A nőtlen milliomos ur akkor Chinában volt, a nyarat egyébként Párisban, a telet Afrikában szokta tölteni. Cselédei négerek utriusque generis. Eszeveszett sok pénze van, hogy valamikép elfogyjon, sokat kell utaznia.

Itt láttam egy tetovirozott vad embert Senegambiából, a bajusz helyén két szép minaret emelkedett szeme alyjába. Auer barátom, minthogy a németországi vogtiádák felett akkor ott vitáztak, ezt a megjegyzést tette: midőn a vadember szép testét iszonyatos diszitménnyel beundokítja, ezen szándékoság által lesz a természet urává, és mély örvényt ás a legokosabb majom s önmaga közt, mert semmi álatban sem támad oly szellem, mely a természettel ellentétbe tenné magát. Ott

hol a kiszabott törvények szerint mozgó természet és a szabad önkénytes szellem közt szakadás áll be, kezdődik az emberi történet; mert az állat élete nem egyéb mint természeti folyamat, történetök nincs, miután kezdettől fogva ugyanolyanok mint jelenleg.

Meglátogattam az apácák — de la doctrine chretien — iskoláját, hol a szép leánykák, jobbára arabok, pompásan feleltek a történetből. Egyébként az időt Auer barátommal, vagy a cercle-ban töltöttem. Háromnapja mióta itt mulatok s az unalomnak árnya sem jelentkezett, az emberek teszik a megelegedést. Mennyire borzadtam én a sivatag unalmaitól, s azon gondolat is rémitett, hogy e tájon egész karavanokat fujt agyon a homok, vagy agyon verhetnek az arabok. Hanem ezek mind mesék. Meglehet a közepén ilyesmi megtörténik, hanem a fr. Saharában nem hal éhen az ember, s arra sincs példa, hogy valakit megraboltak volna az uton, vagy rablás végett megöltek volna, háborukor elfogják az embereket, de békében nincs rá példa. Ameddig a francia sas uralma terjed, addig a személy és vagyónbiztonság nem hágy kívánni valót. Ezt oly katonák beszélték, kik 20 év óta laknak e tájon s járnak behajtani adót, elfogni a bűnösöket, vagy pénzt, okmányokat visznek egyik helyről a másikra. Mondják a lapok hogy ismét kitört a lázadás, Sidi Mokrani a feje, két-ségkívül megváltoztak most már az állapotok.

XVII.

Nehezen esett a bucsuzás, ezen derék uri emberektől kik a vadont nekem pompás lakhelylyé tették, s elfeledtem minden kinaimat. Hihetőleg örökre bucsuztam el barataimtól, mert én ily meszszire többé nem megyek. Reggeli 2 órakor már a sivatagban voltam. Szél sem ingatta a fákat, csendesen pihent a pusztaság méla pálmáival, harmatlocsolással csöndesen foglalkozva. A siri csendet nagy örömemre néha néha sakalok ugatása, hyenák ordítása zavará. Olykor közélünkben is megjelentek, de nem bántottak. Azután ismét a sivatag csendje fogott körül, arabjaim is csak emsi-t kiál-

tottak ami „gyü“ jelentésü; tanultam én Egyiptomban egynehány arab szavát, hanem itt nem használhattam, itt egészen másképen beszélnek. Mindamellet azon gondolat, hogy Afrikában utazom, dagasztá keblemet, s ezen önérzet derültté tett. Egy órai kellemes lovaglás után észreveszem, hogy pecsétgyűrűmet a szállodában feledtem. Mutogatva, integetve közlöm arabjaimmal gondatlanságomat, mire az egyik lehányva az öszvérről a málhát, ráül sarkantyuba kapja, és Biskrába lovagol. Másik arabbal leheveredtünk, s én reggelizés után rendezni kezdtem a pogyászt, keresgélés közben ráakadok a pecsétgyűrűre. Ezt látva a másik arab, mormogva ráül az én öszvéremre, s a már meszsze elhaladt pajtás után rohant, én pedig az iszonyu pusztaságban magamra maradtam. Fegyverem nem volt csak egy késem, evvel ugyan nem sokra mentem volna. A tünődés perczenként élesebb lett, s minden afrikai történet, vagy adoma, rémes szinekkel kifestve villámolt át agyamon. Hátha valamely meg nem hódított törzs erre vetődik, s engem magával visz, majd élvezhetem az utazás kellemeit, s dagadhat mellem, hogy Sahara kellő közepén forrást ások. Szép derült alkonyra tett készületet a természet, egy felhő sem látszott az égen, csak a fényes csillagezrek ragyogtak végsőt csendesen a föld felett. Minden néma volt köröttem. Néhány percz mulva tevelolompot hallok, s kibukik a völgyből 50—60 teve, megfelelő számu arabokkal; kis időre 15 arab állt mellettem, nézegetve a halványuló hold fényénél, kimicsodás alak örzi erre az utat?! Számos salemalejkum után kérdém: tud-e valamelyik francziául, szavamra egy fiatal előre tolul s mondja hogy igeu. Elmondám bajomat s minden szivaraimat rájuk tukmáltam, ők azonban udvariasan vissza utasították és hasonló nyájassággal kérdezték van-e dohányom? Volt; ezt azonnal kiosztottam, mire szivart csavarintottak belőle, s rágyujtottak, kis vártatva sok üdvözlés után, kezet szorítva elvonultak. Hanem egy lovas arab, valódi óriás, ki az embereket gúznak facsarja, ott maradt, leszállt lóváról, letette fegyverét, körülhánnya magán a burnuszát, hogy a csuklyájához férhessen, lehajlik, megfogja kezemet, s odaviszi csuklyája felé. Ugyan mit akarsz, te puszt-

ták embere, talán patkányfogó van a csuklyádban? Legfinomabb friss datolya volt benne, evvel kínált meg, s miután vonakodtam belemarkolni, kalapomat tömte meg vele. Csekély francia készletével tudtomra adta, hogy a tevék datolyát visznek Tunisba, s hogy sajnálja, miszerint egyébbel nem viszonzhatja szivességemet. Utolsó dohányomát is neki adtam, mire salemalejkum kiáltozások között, forró kézszorítások után elvált. Nemsokára megjöttek arabjaim, s Isten nevében elballagtunk. Mikor a sziklás talajon mászkáltunk, és csak az öszvér biztos lépésének köszönhetem, hogy a vizmosásos örvénybe le nem gurultam, beh megirigyeltem a sást, mely meszsze ívekben keringett fejem fölött az uratlan magányban, én pedig a forró talajon vergődtem. Minden dombon a látkör oly nagy, az élet oly kevés, az ember oly kicsiny saját szemében; itt a gög teljesen megszégyenül.

Délre már la fontaine des Gazellesbe voltam, honnét Ibn Saad, Rose asszony unokatestvére velem jött, tanulmányait a Constantinei finöveldeben folytatandó. Mennyivel kedvesebb lett most utam, mert elvégre volt kivel társalognom. Éjjelre az ösmeretes Elcantarai szállodába tértem, Ibu Saad-ot Afajednél szállásolva el. Másnap febr. 19. Batnára jutottam, s az estén Rose kapitánynak elmeséltem élményeimet. Valóságosan at homme valék ezen feledhetlen családnál.

Batnárol naponta postakocsin 3 frankon Lambessára lehet kirándulni, hol van a híres fogház, ezt is meg kelle néznem. Itt a rómaiak idejében, vagy előbb 100 ezer lakónyi város lehetett, amint a romokból következtetik, s Augustanak hivatott. Itt tanyázott a III. legio (dandár) s a praetorium helyét is mutatják. Régészek kiszámították a hajdankori Aesculap templom területét; találtak azonkívül sok feliratot, pogány oltárt. Az arabok idejében földig elpusztult, s az ujjat 1844. kezdték építeni. Van itt 600 fogoly magán rendszerben. Lakosainak száma 700, kiknek nagyobb fele francia. A francia tudósok itt hetekig időznek, turják a földet s csak úgy dől aztán a sok tudós értekezés. Sokat járkalva a rakműves talajok, törött szobrok között, fogtam egy türge francia fiút s ástunk régiségeket. Bármennyire irigyeljük a szenvedő

délyes régészek, ki kell mondanom, hogy néhány percz alatt találtam régi pénzeket, melyeket a m. nemzeti muzeumnak adtam által. Itt ingyen adják a legfinomabb márványtöredékeket, sokat pedig beépítettek; ami össze van gyűjtve, felügyelet nélkül szükölködik, láttam egy fekete márványból vésett gladiatort, Minervat fehér márványból, s ha kis angol természetem van — kikhél a régiség-lopás erény — könnyen elcsipem. A fegyenczház ötágu csillagotképez, olyan mint a nógrádi börtön, a magánrendszert itt is már csak a lázadó fegyenczekre használják, egyébkint pedig dolgoznak a rabok, különféle mestersegekben. Az esztergályozott, vésett, faragott, szalmából font tárgyak még Párisban is árultatnak. A jövedelem egy ötöde a rabé. Szigoru pedans a bánásmód, de humanus. Angliában tisztábbak a magánrendszerü börtönök. Amint elmentünk a felügyelő szép leánya pompás ibolya csokorral kedveskedett, mely keblemen száradt el.

Rose és Auer barátaim fogadjátok üdvözetemet a távolból, kik annyi szivességgel halmoztatok el, amely tulhaladta leghevesebb vágyaimat!! Másnap már ismét Constantineban voltam. Ferrand barátom nem volt honn, Tebessára utazott egy francia tiszttel, mert néhány zsidót lekaszaboltak az arabok, a gyilkosság iránt ment vizsgálatokat tenni. Kirándultam Guelmára, mert az mondták, hogy szép romokat látni benne, neki indultam tehát a 10 mérföldnyi utnak (80 kilometer) s váltott lovakon 15 óra latt Guelma terén szálltam le.

Rómaiak idejében Calama volt, s említi szent Ágoston; francziák 1837. foglalták el, s a másik évben, erősen harcoltak ellenök a kabylok, de megfutamodtak; most kerületi főváros. Lakosai száma 2500, kiknek nagyobbik fele arab. A tájék kellemes, aspect riante, vize bö, szép főtérén (saint Augustin) pompás fasorok nyilnak. A katonaság a régi kasba erődben lakik. Villanyos távirdája, gazdag kórházai vannak. A szép téren diszlik a kath. templom; az itteni mecset csinr nézve talán legszebb Algiriában. Vidékén romok és fürdők található; de én este ismét gyorskocsin voltam s elkerülve Constantinet, reggel Philipvilleben ébredtem föl, tehát ismét tengerparton vagyok s szállodám ablakából látom a torlódó

hullámokat ; két nap óta háborog szüntelen, hogyan szállok hajóra Algirba menendő ?

Philepvilleről szólottam már ; ögyelgéseim közben a nászádhivatalokba tévedtem , hogy mikorra van kilátás tengeri utazásra. — Ép most jött egy marseillei gőzös, ez indul esti 6 órakor ; ez kell nekem, rögtön jegyet váltottam a II. helyre, 45 frankon, s elrendezve a szállodai ügyeket, Stórába ügykeztem egy ácsorgó omnibuszon, ahonnan volt indulandó a hajó.

XVIII.

Mig Algirba érünk jó lesz egynehány utbaigazitással szolgálnom , mert hát az afrikai kirándulás mainap kellemes multság. Habár nem is megy az olvasó Biskráig, Tunis, Algirban futkározni igen könnyü. Kivéve természetesen a jelen háborus idöket, amikor porosz izgatás folytán könnyen lázítathatók fel Algiriában a vándortörzsek, s ha vért látnak, kegyetlenek, amint csakugyan hallom, hogy most egynehány polgári francziát is kivégeztek. Hanem béke idején Algirban kellemes az utazás. Arab ruhát vásárolni fölösleges, ha csak fénykép alá, egyébként nem szükséges, europai ruha ott is általános ; legjobb az őszi ruha gyapjukelméből, a flanel ing fellelte ajánltatik. 6 színes ing elég, mert mosatni bárhol lehet. Czélszerű a kis táska, de ha a sok ruha elkerülhetlen, jobb kettőbe rakaszolni, mint egy nagy bőröndbe, miután az előbbit könnyebb elhelyezni az öszvérek oldalán. Fegyvert vinni fölösleges. A plaid vagy bunda is ajánltatik, aki Januar Februarban jár északi Afrikában. Franczia-olasz nyelv tudása nélkül ne induljon utra. Egy napra 10 ftot számítva, (20 frankot) bármerre utazhatik ; mikor sokat kell gyorskocsizni, csekély pótlásokról gondoskodjék.

Habár ingott a tenger, Stórában a tengeren horgonyzó hajóhoz vitt sajkám. Hánytövetette a lélekvesztöt, s köze'edvén a hajóhoz, ugy oldalba vágott, hogy kiszaladt a legénység mint csodára ; pedig ez a tenger tréfája, haragudott hogy el nem sülyeszthetett s most mérgében az utolsó csapást mérte ránk, azonban ez sem sikerült, mert szerencsésen felkapaszkodtunk favárunkba és nemsokára füttyentett a Hermusz, jelezve

az indulást. Ez is a Messag. imp. hajója volt s így elrendezése pompás, az ellátás pontos, ilyen hajóból a tenger háborgó fönségét is nyugodtabban nézi az ember, mint a csikorgó naszádokon. Ez 300 lóerejű volt, s 3 árboczán lengett a francia zászló. Nyugodtan aludtunk. A szép reggel kicsalt, s miután parthosszában hajóztunk, folyton láttuk Afrika unalmas kiegészített homokját, repedező szikláit. A colpo di mare, erős lökések most sem hiányoztak, de partmentében, nyugodtabb az ember, úgy véli, hogy hajótöréskor valami gerendába kapaszkodva könnyebben kiuszik, mintha a tenger közepén sülyedne el. A felkelő nap pompáját kedvderülten élveztük; a tenger vize mint felolvadt smaragd vagy saphir leve hullámozott, melyet a nap heve az égről és a földről leolvasztott. De nemcsak a fényittas vizek hangoltak fel, hanem még inkább a pompás utitársak, ilyenek körében még a természet kellemei is édeesebbek, s viszont nyers emberek közt, a természet gyönyörei kedvetlenségünk párákódében élvezhetlenek. A francia tapintat és izlés, mint kedélyem napfénye, bearanyozta egész utamat. Valaki mondá, hogy a tapintat az, mikor az esetleges differenciák eclat nélkül kiegyenlítetnek, az izlés azon értelem, mely a kiegyenlítést végzi, és sem formátlanul, sem nagy külsőségekkel; ez mind megvan a francziában, azért velök utazni valóságos áldás, és így jobban fenyképezvék elmémben, mintha száz képet kaptam volna tőlük. Ki kellett mondanom ezeket többször, még azon esetre is, ha unalmas találna lenni ezen gyakori magasztalás, mert nagyon megszapordtak a dicső nemzet ellenségei; azután tagadhatlan, hogy az erkölcsi klíma is nyomot hágy az ember lelkében. — Hátha még megereztettem egy kis hizelgést, kiemeltem a grand nation előnyeit, akkor aztán vagyont, életet készek voltak áldozni. Furcsa dolog, hogy a hizelgés illata még az okos embereket is elszédíti. A hizelgés éke még akkor is tágít, akár tuskón, akár gyémánt jellemén, akár napfényes elmén, mikor az illető tudja hogy most a hizelgés párolog elém; mert hát aki hizeleg, legalább velünk foglalkozik, fárad, törekvéssel áldoz s ez megvesztegeti hiuságunkat, melytől egy halandó sem menekülhet meg.

Tíz óraker Dzedjelli város előtt vetettünk horgonyt, mely a kabylok fővárosának tekintetik. A tengerbe nyuló szirtes szárazon épült az erődített hely; 1856-ban csaknem egy perczig tartó földrengés iszonyuan elpusztította. Itt állt hajdan Lilgilis Colonia, carthagói gyarmat, melyet Augustus római teleppé változtatott, később püspöke is volt. A tengerpart mindenütt vadregényes, vagy vizmosásokkal, görgeteggel van elterítve. Egyébiránt a vad vidék is, egyformasága által megszeli. A kabylok kik a szomszéd rengeteg erdöket lakják, sokszor megnyomorgatták az itt uralkodó törököket, kik leginkább klávishalászattal élöttek. Kabyll, tuarek, berber, az öslakók nevei, kik ámbár egészen különböző szokásokkal bírnak, gyölkök is az arabot, és mohamed vallását csak kényszerítve fogadták el, korán helyett saját törvénykönyvvel bírnak (canon) mégis külsöleg legalább azonosultak az arabbal, és országuk védésében legtöbb erőt fejtettek ki; bevallják a francziák is, hogy a kabylok legyözése legkeményebb dió volt. A kéreg keménysége, mindenkor bizonyít a mag jelességéről. Amint e tájt 1839 az Independant hajó megfeneklett s a kabylok elfogták a menekülő francziákat, Sallet tengernagy legyözte őket s azóta D. franczia város. Lakosainak száma 2,200, kik közül 500 franczia 200 idegen és 1400 arab, nevezetes jelenség volt itt a sok szép férfi, kiket az utzákon járkálva láttam. Hajóra szállva, estetelé Bougie, hasonlag kabyll, de már polgárisultabb városban kötöttünk ki, melynek vidéke elragadó s lakosai 3000-re tétetnek. Szintén carthagói gyarmat, amikor Saldae volt a neve. Hadrián császár meglátogatta 129. Genserich is erre ment át Carthagóba. Itt szenvedett 1314 Rajmundus Lullus. Azon időben kegyetlen pirátok voltak e táj lakói. A 16. században a spanyolok bírták vagy 40 évig. Amint Sala Raisz török vezér 40 ezerrel megtámadta, Peralta Alfonz megadta magát, de a kikötött feltételek ellenére, a nőket és gyermekeket rabszolgaságra vetették, csak öt magát husz vitézzel bocsátották haza. (1551) Erre V. Károly hadi törvényszék elé állította, mely halálra ítélte s Valladolidban feje vétetett. A francziák 1833. a főnebb említett okoknál fogva ezt is elfoglalták, azóta is küzdöttek a francziák

ellen s csak újabb időkben kezdődött a szabad közlekedés. Kasba erődje pompás, a város régi és erős falain öt kapu nyílik. A házak narancs és fügefák árnyában fehérленek; innen van mezei physiognomiája. Jó viaszkot természetnek lakosai, s belőle pompás gyertyákat gyártottak, innen neve: bougie. Kath. temploma csinos. Van itt négy marabut, (török szent) emlék kápolnája, amelyeket iszonyu elkeseredéssel védtek az elfoglaláskor. Vidéke halmos, termékeny és szép.

Hajóra szállva vagy izgalmat, lótást futást veszek észre; egyik utitársunk 5000 frankot érő tárczát veszített el. Meredt szemmel néztek egymásra az utasok, ha vajjon kin fog nyilatkozni a belső zavar, a furdalás? A kapitány legerősebb a pinczéreket vette szemügyre s kemény vizsgálatot rendelt, nemsokára mint ágyban, a vánkos alatt elfeledett holmi lett feltalálva.

XIX.

Algirban vagyunk, Algiria fővárosában, hol Europa és Afrika a legszebb öszhangban egyesülnek. Ilyképen 400 teng. mérföldet 48 óra alatt tettünk meg. Amint horgonyt vetettünk, sok török külsejű sajkás fogott körül, mameluk arczczal, merészhajlatu orral, borotvált fejüket vörös fez díszíté. Szállodám (hôtel du France) sok előnyei miatt ajánlatos. Első tekintetre egészen keleti arczot mutat s Pera, Stambulhoz hasonlítható, mert egy nagy hegy letőjén mely keletre terül, épült. Tető nélküli házai, a mecsetek kupolái, keleti toronyok, az erőd, a colossalis granit molo, a parti paloták, a fénytorny, mind magasztos érzelmeket kelt, egy verőfényes napon. Az arab város házai csakugyan olyanok mint Stambulban, nyomorult gunyhók, hanem az új város, mint szép ifju deli hölgy tűnik szembe. A sugárutakra itt 80 millió frankot költöttek, de annyi izlést kellemet fejtettek ki, hogy senki sem sajnálja azt a sok költségét. Vajha Pesten is ugy üdvöznének a végrehajtott tervezeteket. Algirban a francia izlés a keleti fantasia zománczában ragyog, ami nálunk elegans, az

ott is van, de a hajló pálmák, szökdécselő ugrókutak, arabpáloták, a kimagasló várlak (Kasba) a zöldelő hegyeken fehérítő villák, a gyönyörű férfi és nő arczok, tarka katonaság, előzékeny modor, az nálunk ritkán található. Nem csoda hogy jól érzem magam.

Alapította Hercules, 20-ad magával, az évet senki sem betűzi ki, nagyon régen volt. Krisztus sz. e. Rómaiak alatt Icosiumnak nevezték, s egyik részét tevé a császári Mauritániának. Vandalok szét dulták, arabok elfoglalták, ami egyenlő sorsa volt az északafrikai parti városoknak. Most következnek az arab uralom története, de ez annyi verekedés, fosztogatás, udvari cselszövény, gyilkolás rablásból áll, hogy jobb lesz az olvasót Berard algiri kézikönyvére utalni, hol röviden elmondatnak ezen kegyetlenségek; sőt ellehet ezek tudása nélkül, mert én sem olvastam el. A 16. század óta sokat harczoltak e tájon a spanyolok, a pálmák sarjaiban sok ker. hős piros vére szivárog, de legtöbbnyire eredmény nélkül. V. Károly pompás hadát, mely 24 ezer válogatott, pompásan felszerelt katonából állott, 1541 Oct. 23-án itt rombolta össze a vihar. Az iszonyu szerencsétlenség így történt.

Azon időben Amerikából sok ezüst és arany szállított Európába, s ha egy ily terhű hajót foghattak el a korzárók, az, rájok nézve fölért egy egész évi portyázással. V. Károly császárt e körülmény igen boszontotta; s a Regensburgban tartott birodalmi gyűlés alkalmával elhatározta, lehető gyorsan fölkészülve, Algirra rontani. Az idő késő őszi vala; s ámbátor III. Pál pápa, kivel a császár Luccában találkozott, a milanoi kormányzó Marquis del Vasto, s az öreg tengerész Doria András az expedíónak ez időbeni kiindítását, midőn ama partokon, a tengeren — hajózás bizonytalan, nem tanácsolták: a császárt föltételében megingatni még sem lehetett. Huszonhárom ezer kilencszáz emberrel megindult ő maga, és soknemű veszélyek kiállása után, 1541-iki october 25-én az afrikai partokhoz ért. A partra-szállás a mórok által nem elleneztetett; hanem amint a keresztények a szárazon sorakozni kezdettek, azonnal számos csaták fejlettek ki; melyek közben a soha nem látott égháboru, zivatarok, szakadó zá-

porok és jégesők, sűrű mennykőcsattanások, és a földnek elázott talaja annyira megnehezítették az európai katonaság állását, hogy végveszélyt vártak. October 28-kán a zivatar felhőszakadásféle záporral vegyülve, földrengés kíséretében, hihetetlen erővel tört ki, a katonaság meg nem tudott állani lábán, holott még a rárontott török sereggel is küzdenie kellett. Számosan elhulltak a törökök csapásai alatt. A császár minden veszélyekben személyesen vett részt; fejedelmi szíve fájdalommal volt eltelve ennyi szerencsétlenség láttára, melyet nagy részben a jó tanácsok meg nem hallgatása által ő hozott seregére. Maga vezette visszavonuló seregét, elhelyezve őket sátoraikban, a sebesülteket ápoltatá, a betegeket lefektetteté, s nem tért addig vissza sátorába, míg utolsó katonájáról is elégségesen nem volt gondoskodva. És e cselekedete által tanuságát adta, mikép a császári bíbort méltán hordta vállain. Hanem a keresztényeket ért szerencsétlenség nagyságát csak most látták még, midőn a hadi- és szállító hajók közül 154-et a rajta levő hadiszerek- és élelemmel együtt szétszórva, és megsemmisülve láttak. A háboru folytatása lehetetlenné lön; elhatározottat tehát, visszatérni Európába. November 1-sőjén léptek először hajóra; és számos balesetek után tértek meg hazájokba.

Említettük már hogy egy francia consul megbántása alkalmat adott a háborura, mire a régóta táplált gyűlölségnek megérett gyümölcse lehullott s 1830-ban jul. 5. elfoglalták Algirt a francziák; az elfogott dey Olaszországba vitetett.

A tengerparton elterül a pompás európai város, gazdag palotákkal, s oszlopcsarnokos házakkal, ezen része szebb Pestnél. A kikötő, a rakpartra lehet mondani: Deus mare, Gallus littora fecit. Hatalmas egy alkotvány, egy egy köszirt melyekből áll e tengeri épület, a kormánynak 6000 frankba került. E tájon nincs is egyéb ami emlékeztetne Afrikára, csak két nagy mecset, melyeknek kupoláján a félhold pompáz, csak-hogy az egyik már megadta magát a polgárisultságnak, mert gyönyörű tornyán, melyet a sevillai Giraldához hasonlítanak, ora van, s tábláit este gáz világítja. Valamint a többi mecseteken, úgy itt is póznák állnak, melyeken zászlóhuzás és

leeresztés által, a korábban előirt imák jeleztenek. Egyébkint gazdag káveházak, ragyogó boltok és egyetemes elegancia sugárzik mindenfelől, még gázzal kivilágított czimert is láttam, ép úgy mint a párizsi des italiens boulevard-on. Altalános képek végett, a harántos hegynek igyekeztem, hol már lassan a keletiség kezdődik. Vezetőm csupán a magasodás volt, mely itt ép úgy nem enged eltévedni, mint a hegylejtőre épített Genuában sem, mert a magasban bármely ponton tájékozhatjuk magunkat. Ide már szekér sem juthat el, hanem egy kerülő kanyarodón járnak a terhes járművek. Mentül jobban felhadtam, annál eredetibb alakokkal találkoztam, a francziák ritkán tévednek ide, ez merőben arabok laka, kiknek számát Algirban 10 ezerre teszik. A mór asszonyok nem valami kecses alakoknak tünnek fel. Viselnek bugyogót, s azonfölül lepedőt fátyolnak, arczukon valami rongy függ, melyből csak szemük látszik, inkább ijesztők, semhogy csábítók. Czipőjük csak a sarkot fedte, járásuk félénk, izléstelen. Ezen városrészben laknak a zsidók is, s kereskednek mindennel, ami csak kézügybe jő. A zsidó nőnem fátyolt nem visel, gazdag nehéz selyem ruhájok, pazar fénynyel van kiállitva. Piszkos lábukat gazdag arany himzetű papucs takarja, de szintén csak félig, s az ékszernek nincs száma a mi testüket takarja. A néger (szerecsen) asszonyok, piaczhölgyi minőségben mutatkoztak. Ruházatuk: keleti fejtakaró, mely nagy kendőnek festői fejre csavarásából áll, de undorító arcukat be nem fedte, csíkos bugyogó, a lábszár közepén megkötve, azon alul pedig rézkarikák, már mint alsó karpereczek csillogtak. Elbeszélhetlenül csunya, összetöpörödött aggcsonatok. Kézen és nyakon kék üveggyöngyöt viselnek. A férfiak burnuszban vagy törökös ruhában jártak. Az ajtó előtt, mint általán keleten, ülnek a kézművesek s dolgoznak. Föltűnt az asztalos és kovácműhelyek közt az a sok himzönművész, ami itt a férfiak mestersége, kik a nyereg himzésben remekelnek. E tájon még vannak mórízlésű régi épületek, a patkóiv és azulejo (zománcsos cserép), udvarkert (patio) amit Spanyolországból hozták a mórok, még némely helyütt látható, midőn t. i. az udvarponyvával betakartatik s az ugrókut által hűsített leve

göben időznek a családtagok, ide nyílnak a szobák ablakai; az utcza fal ablaktalan. Hogy ha pedig a távoli vidék, vagy a tenger hullamzásában akarnak gyönyörködni, arra való a házfödél, mely miután csekély lejtésű kőtáblából áll, sátor alatt pompásan esik rajta a délutáni kávé, vagy nagy meleg idején az esteli hárfahang. A hegy ormán van a kasba, ami várpalotát jelent. 1816 óta ez volt a fejedelem laka mert a városban pestis és zendülések miatt féltek lakni. Ezen várpalotában ütötte nyakon Huszszein Bey a francia consult, melynek folytán elvesztette trónját; itt találtak a francziák 45 millió értékű aranyat, 1800 nagy öblű ágyút. Ez egyébiránt sok erős épület vegyüléke, melyeken tapasztott kemencze alaku kupolák fehérlenek, s ezek közt négyszegű tornyok bujkáltak, itt is ugyan meglátszik az arabmodorra való törekvés, famozaik, és azulejo tűnik szembe, hanem az izlés nagyon is törökös, durva, aránytalan, kopott a munka. Az őrtálló zuáv (ki születetett francia volt, de azért boratvált főn viselte a turbánt) ajánlkozott, hogy körülvezet, eleget élveztem én a keleti épületeket, inkább a fejedelmi kilátásba merültem, s ez ismét oly pompás, hogy mainapig maradt megemlékemben. Az erős bástyával körülvett város öt nagy kapun közlekedik a vidékkel, mely páratlan. A szelöben ingó pálmák, meleg napfényes ég, a háztetők virággal vannak beültetve, s örökzöld ad árnyat az örök nap ellen. A távolban lilaszin ormok, s a kék tenger alkotják a határt. Lemenetkor nem is néztem a ronda utczába, habár Sallust, de la Victoire, Mahon nevekkel ékeskednek, hanem csak az alanti elragadó tájra. Legnagyobb pazarlással építik a szökőkutakat. Habár hallani arab, olasz, angol s más nyelveket, de francziául mindenki tud. Ötven év mulva nem lesz e tájon más, mint francia.

Mint-hogy a konszulatusi barátság nélkülözhetlen, mert némely gyűjteményt a rendes napokon kívül, csak konsuli ajánlattal lehet megtekinteni; én is föl kerestem az osztrák-magyar konsult: Signor Ghessi-t velencei születésű ügyvéd urat, ki már 15 éve tapintattal képviseli a birodalmat. Mint-hogy kevés a teendője, minden osztrák magyart tárt karok-

kal fogad, s előzékenységgel igazít utba. Epen hire futamodott, hogy a kormányzó, a magentai herczeg Mac Mahon, néhány nap mulva tánczvizalmat fog adni, mihelyt észrevette, hogy bizony oda szeretnék elmenni, legott utánna látott, s kaptam is meghívást. A derék urnál, sok ismerőseivel jöttem össze, névszerint egy angol özvegygyel, ki még magyart nem látott, s vonzalommal viseltetik nemzetünk iránt; ezek más nap Birmandreisba készültek kirándulni, velök mentem én is; már hogyan is nem mennék.

B. rövidett szó ezekből: Bir Mhamad Rais; csinos falucska, mástél órányira Algirtól, bájoló vidéken, 1000 lakóval, kiknek egy negyede arab. A gyönyörű táj végett, ez oly kirándulási hely, mint pesti embernek a budai hegyek. A társaság utkészen várakozott rám, én természetesen az angol delnőhöz, ki jól beszélt francziául, csatlakoztam, s az egész csapat kicocsizott. Utitársnőm pompásan magyarázta a tájat, a szirteket, miket ut végett kivágtak, alig tartott fél óráig az ut s mi leszálltunk a csinos faluban. Hanem csakhamar elfeledém az angolhölgyet, el az elragadó tájat, mert egy rendkívüli jelenség tárult szemünk elé. Van ugyanis a falun kívül egy marabut siremlék, Sidi Ajah, valami török szent, itt eltemetett, sirja fölé mecsetet épített valami kegyes muzulman, s ide imádkozni vagy babonáskodni járnak az arabok. Mindez nem érdemli hogy szólók róla, hanem hát mindjárt kimondom az érdekes kalandot. Ezen mecset felé százados sycomorok között vezetett egy kigyózdó ut, amint elhaladtunk rajta, a mecsettől nem messze, valami 40 arabnő tanyát ütött. Algirből jöttek ide zarándokolni, vezekleni, vagy bolondítani férfiakat. Az-e, mert nők voltak velünk, vagy talán mert a szabadban henteregtek, volt-e oka nem tudom, de a közszerzés ellenére fátyol nélkül mutatták gyönyörű arcukat. A vezeklésnek, ünnepjáratni hevélynek semmi nyomát sem tapasztaltam, mert aki nem hintázott, fejét jobbra balra hajtogatva, az kergetőzött, tánczolt, énekelt, enyelgett s pipázott midnyája. Mind ifjak voltak, különféle égálj szépségeiből válogatva, s az első eminenszt kitzüzni köztük bajos lett volna. Csak mikor közélükbe értünk, fátyolozták be arcukat, mert a titokszerűség

báját leghatalmasabbnak vélik, s kissé vesztegen ültek, vagy széltében hosszában a füre heveredtek le. Integettek ugyan kacsóikkal, hogy távozzunk, taglajtésük rögtönzött haragot is mutatott, mi azonban bevárva a többi hölgyeket, ezeknek társaságában az arab lányok vagy asszonyok közé mentünk, mire náluk is megszűnt a meglepetés, fátyolaik mellől kandi pillantásokat vetettek ránk, s titkolódzó szemhunyoritással integettek egymásnak. Elejénte a hajló pihegő csoport egymás vállára füződött, egynémelyik félénken pislogott a fátyol alól, azon ürügy alatt, hogy magasba bocsássa a füstöt, hanem csakhamar megoszolt a sereg s miután leültünk, egészen közelünkben foglaltak helyet ők is. Ruházatuk gazdag volt, valami nagy uri major jószága lehettek. Az arany himzetű papucs a füben hevert, piczi lábaikra úgy látszik büszkék valának, mert épen nem rejtegették. Selyembugyogó és drága himzetű sujtásos otthonka telt idomaikat nagynehezen szorította össze, egyébkint pedig öltözetükön hanyagság ömlött el. Némelyiknek fátyol öltönyén átpiroslott s test. Mikor valami ürügy alatt föllebbent egynémelyiknél a fátyol, olvadékény, gerjedelemtől haldokló tekintettel találkoztak szemeink, mintha vágytak volna keblünkre szédülni. Sohajuk aczélfürész volt a szivre nézve. Az otthon begyakorlott színészi talentumot mutagatták; ugyan nagy öröme telik rajtatok annak a török szentnek, már akárhol legyen. Engem az elbódulástól megmentenek éveim, azért csupán kíváncsiság s ujdonszerűség tette kedvessé rám nézve a tüneményt. De csakhamar én lettem faggató szeszélyeik tárgya. Ugyanis óradiszitményül viselek egy hatalmas Györgytallért, c'est mon talisman, amulet; ez őriz vadászatokon. Vannak kik babonának veszik a vadászok eszékását, mi mystikus realitásnak tartjuk. Ez a jószág tünt fel a fehérnépnek, s legelőbb egy mór dáma, azután a többi dévaj hamiskodással mellém csoportosulnak, hogy látni akarják. Arabul nem tudok, integetve tudokra adtam, hogy ha lekapják a fátyolt, megmutatom, megértették a taglajtés értelmét, összenéztek, csevegtek, mire mintha ügyetlenségből történt volna, hullott a fátyol, izzó tekintettel harapdálták kicsattanásig piros ajkaikat. Az egyiknek mosolyában, ártatlan gyerme-

tegség nyilatkozott. Hogy azonban be ne merüljek nézésükbe, legott oly füstgomolyt fújtak szemem közé, hogy ez is szikrázott, s torkomnak is jutott, mert biz ezeknek a cigaretli fertelmes szenvedélyük. Ördög gyujtson belétek, pajkos denevérek, beh kár hogy pokolra híztok! Miután jól kinézték a taltert, szilajkodva, nagy vihánczolás közt tova futottak, mi pedig kocsira ültünk s a *café de la femme sauvage*-hoz hajtattunk.

Ez egy buja tenyészetű völgyben épült kávécsarnok, hol egy fürge özvegy, nagy előzékenységgel kávét mér. Valami elutasított udvarlója elnevezte vad asszonynak, s azóta hirre kapott, pedig elle *n'est rien moins que sauvage*. Azután körüljártunk a szép tájon, agyonfáradva a sziklák közt, hol patakok röpdésnek, nem csak a járkálás, hanem udvarlás által is; mindazonáltal az üde lég vidám kedélyt, a kedves környezet egy feledhetlenül elégedett napot okozott. Napáldoztakor oly eszményies színezetet kapott Algir tája, hogy Stambul sem szebb. Májbajos, kedélyzuzott olvasóm ide jöjj s meggyógyit e lég, ásvány vizet sem kell innod, amivel itt szintén élnek.

XX.

Más nap a templomoknak és tanintézeteknek volt szánva. A székesegyház szent Fülöp tiszteletére van felavatva, mór izlésben épült. Hozzáértők szerint a cél nincs teljesen elérve; miután itt az arab stýlnak pompás példányait lehet tanulmányozni, az Isten házán ezt külömben kellett volna érvényesíteni. Az első hatás magasztos, később a nagyon is élénk színek szemet szurnak; nemcsak a márványban gazdag, hanem a belső felszerelés is mind, arany ezüsből készült. Minthogy arabok számára is készült, a kedélyökhöz való alkalmazkodást roszalni nem tudom, azért nekem az aranytalajú rikitó színek Algirban tetszenek. Egy kápolnában van a szent Szüz szobra s azon ezüst korona, melyet Stalter kanonok Sebastopolból hozott. A többi kis oltár mind finom márványból készült, mely a színes üvegek fényén életelevenséget nyer. A diszkapu melletti kápolnában van egy fehér mármány siremlék e felirattal:

Ossa
 Venerabilis Servi Dei Geronimo
 Qui
 Illatam Sibi Pro Fide Christiana Mortem Opetiisse
 Traditur

In Arce Dicta a Viginti Quator Horis

In Qua Insperato Reperta

Die XXVII Decembris Anno MDCCCLIII.

A székesegyházon kívül van itt még négy kath. templom, ezek: Notre dame des Victoires, szent kereszt (régimecset) a harmadik szent Ágoston tiszteletére van felavata. A jezsuiták román izlésű temploma igen látogatott, a mit egyébiránt másutt is tapasztaltam. A lazaristák s a többi szerzetek házaiban is vannak nagyobb szerű kápolnák. A protestansok, zsidók, az arab felekezetek szintén birnak imaházakkal. Rendes istentisztelettel csak négy mecset bir. A legnagyobb (Djama Kebir) nagyra becsültetik az építészek által. Hasonlítják a cordovai mezquitához, és 6 hajóra oszlik. A mecsetek belseje egyszerű, néhány szőnyeg s egy szószék teszi minden felszerelését. Azon kívül van a városban főleg a Kasba tájékán számos török szentnek (marabut) sirja, s e fölött kápolna, amik szintén a muszulman ajtatosság helyiségei, a mint főnebb elég világosan láttuk. A városbeliek csinos kertben levő fantastikus kápolnából állnak, ennek közepén csergedező forrás, körötte kábitó illatu virágok, s a küszöbön ört áll csibukozva a muezim, vagy dervis; ez a belépőt francziául üdvözli, a lábbelit nem bántja, hanem bodor füsttel felhözve be magát, elmondja a ravatalon lévő fegyverek, zászlók, s egyéb tárgyak jelentését. A zsidó temetőben olyan rabinoknak is emeltek sirkövet, kik 400 év előtt éltek; mint p. A la memoire d'un ancien grand rabbin Simon Durand, décédé l'an 1442. Algir 24 aug. 1866.

Az algiri érsek Lavigerie (ki egy pompás mór palotában lakik) 1868 egy levelet intézett Lyonba, melyben tüzetesen értekezik az algiri kereszténységről; ebben felette érdekes adatokkal kimntatja, hogy a kabylok, berberok, vagyis az eredeti lakosok mindenben ellentétes szokásokat követnek az arabok-

kal, s hogy sok keresztény maradvány látható nálok. Nagy baj — ugymond — hogy a kormány e kerülményt céljaira fel nem használta, akkor felényi áldozatba sem került volna Afrika leigázása és föntartása.

A kormány elég okatlanul az arabot és kabylyt egyaránt üldözte s így daczára belszokásaik ellenkezésének érdekközségbe jutottak.

A számos katonailag berendezett tanodán kíváncsisággal de érdeklődés nélkül futottam keresztül; a francia tanrendszer divik mindenütt, s a görög latin angol nyelvek mellett kiváló szerepe van az arabnak; a hóditó műveli a leigázott nép nyelvét. A gyermekek közt rendkívül nagy a szép, rendes alkatu arczok aránya, s ami leginkább feltűnt, azon szellemdus kifejezés, szikrázó lélek a szemben. Testtartásuk is oly nemes, anélkül, hogy erre törekedni látszanának. Az algiri tartomány 948 ezer lakóval bir, ezekközöl 700 ezer arab, s az iskolások számát 15,363-re találom uti könyvemben. Van Algirban annyi iskola, akadémia, tudományos egylet, mint aránylag bármely német városban. A többi két tartományban az arány ennél csekélyebb; tudni kell azonban, hogy kabylokról van szó.

Az estéket, ha nem a consulnál vagy a színházban, hol pompásan játszottak, akkor a kávéházban tölöttem; itt maga a különféle népfajok egyéneinek látása mulattatott. Ezen helyiségek nagy része café chantant, hol a közönség is belebőghet, s aztán rivalgás lesz vége és dobzódás; mert hát ez a városi nép olyan, mint az ut pora, melyből kis eső után sár lesz, pedig talán mielőtt por lett volna, mint drágakő ragyogott hön dobogó keblen. Hanem lehet mulatni ott is, hol csupán társalgás végett gyülekszik a francia, arab, spanyol, olasz, angol s ezeknek keveréke, kik már itt születtek a különféle fajok keresztezése folytán. Igaz hogy europailag blazirt, formátlan, három szögű arczokat nem látni, mind hajlik a keleti jelleghez, markirt idomaikat nem lehet elteledni, s mig nálunk 100 ember közt, alig bírok 30 megjegyezni, ezek mind fényképezvék emlékezetemben. Hanem hát a lélek mindenütt egyenlő, ott is gravítál a sülyedésbe, henczegésbe. A kávéházi ember ott is igyekszik

ámitani magát, hogy hát nem szenved szükséget, mert örömekre is költhet, s mintegy boszut áll este a pénzen, mely egész nap zsarnokoskodott felette, mert lótott futott utána. Itt is kiki próbálgatja bölcsességét, megszólják a kormányt le régime du sabre, az állami rendet s minden létező állapotokat. Egyik szomszédom különösen hányta vetette állami tudományát, élezeit s mivel Eötvös mondata szerint, az emberek közönségesen avval dicsekednek, amivel nem bírnak, az ilyen henczegőbe rendszeren belekapok, ellentmondok, s Eötvös mindenkor győzedelmeskedik. Névszerint kiemeltem a francia kormány előnyeit, hogy itt most bárbár szokások lennének napirenden, ha a kormány erélyes rendszabályokkal föl nem lépne, hogy kevés az adó, olcsó a törvényadás s általános rend uralkodik mindenütt s hogy csudákat tesz a francia e pusztaságon. Folyt a vita elég tüzzel, hanem a mint esetleg megtudták magyar létemet, egyetemes kéznyújtás ölelkezés lett belőle, s mind M. O. magasztalására fakadtak. Az említett lélektani törvény megfordítva is áll, mert azt is tapasztaltam, hogy az emberek jeles tulajdonaik elismerése és magasztalásával csak akkor nem törődnek, mikor azokat alaposan s jó régen birják, ha mintegy megunták azok magasztalását. Hogy itt is vannak borgeniek, élcezhősök, kocsmai tekintélyek, játékbarlangok, adomatroubadourok, magától értetődik. Az ittott ülő, burnuszba csavart arabok, mint a megtestesült bölcsesség, szótlannul hallgattak, szörpölgetve jó kávéjukat, kiknek rendszeren jobbat adnak, hogy magukhoz édesgessek, mert az arab kávéházakban kitünő a kávé.

A kertek és sétahelyek közt első Marengo, mely terrasokat képez s angolkert módjára van építve. Vannak itt zománczozott kioszkok, I. Napoleon colossalis szobra, pompás növényzet s fátyolozott mórnök sétálnak föl alá. A kormánytér is pompás fákkal van beültetve, a széltiben levő padokon órákig elméláztam nézve a járókelő, futkosó népséget. A café d Orient, az első szálloda előtt ülve, szintén pompás látványban részesül az idegen.

Most a kormányzó tánczvigalmára megyünk. Felöltve a habit noir-t (frak) consul barátommal megjelentünk a mór palotá-

ban. Ugyanis Mac Mahon, Algir kormányzója azon palotában lakik, melyet az elüzlött Huszszein dynastia épített. Ez Afrika első monumentalís épülete. Fehér márvány oszlopok, csipkés patkóívek, a menyezet pompás mozaik, az ablak kék üvege szelídítve küldi a napsugarakat, süppedő szőnyegek, mindez kellemes, virágillatu, édeni létet szerez. Ilyennek láttam multkor napal a palotát. Most azonban mintha másutt jártunk volna, olyanmíra különbözött a vakító estéli fényárban. Az azulejo, valóságos fali szőnyegnek tünt fel üvegből, alyjában kerevetek futnak, hengerded párnákkal. A marschal, a salle de receptionban fogadta vendégeit, de miben sem éreztetve fensőségét s innen a tündöklő gázzal kivilágított termekbe léptünk. Ilyen fényt sehol a világon nem láthatni. Aranyos medenczékben délszaki növényzet, arany sodronyu kalitkákban kitudja minő madarak. A csipkémárvány saájtszerű alakot nyer a kivilágításban, a termek közepén locsogó viz, ezerszer viszfénylik a tengernyi lángban, a régi mór élet, franczia elegancziával párosult, s így ez az izlés netovábbja, a kellem utolsó törekvése volt, ezt csak ismételni lehetne talán, de fölülmulni lehetetlen. Ez a tündérvilág varázsteljes, ragyogó valósága volt. Már ez lelkesítene minden költöt; csak itt poetázott volna P. Emil öcsém; hanem én már megpanaszoltam, hogy sahara lett szivem, képzelmem.

Hát még milyen volt a vendégsereg; főleg a hölgyek. Ezek élén állt madame la Maréchale Duchesse de Magenta, a toilette és ékszerek elegantiájának, a leereszkező nyájasságnak páratlan jelensége. A polgárisultság külsőleg, és csaknem belsőleg is egyenlökké teszi az embereket, hanem Algirban, e véghatáron, eredeti tünemények villognak s ez kimondhatlan bájt kölcsönzött a hölgyvilágnak, kik között sok arab is van, olyégető szemsugarakkal, minőket a délöv csak előhozni képes; mert midőn franczia férfit kapnak, europai szokásokat vesznek fel, de azért szemök ragyogásával derüre borura öldökölnek. Tetszelgésük mily nemes, dans la coquetterie quelle parfaite noblesse. Elejénte nagyon feszes volt, amint illik is a társaság, a kimért udvariasság szabályai betüre teljesedtek; a hölgyvilág is csak fénylett, de igézö szépségük még nem me-

legített. A *guisa di lion quando si posa* (ugylátszik Dante mondja „poklában.“) A beszélgetésben lassan megmelegszik a kedély, simulékony tömbök keletkeznek, amikor vagy szellemükkel vagy felleghőptó szemökkel, de bizonyosan meghódítják a szegény halandót. Egy francia főbb hivatalnok leánya, arab anyjával volt e brillans estének napja. A magentai marsal is kiválólag kitüntette, sőt mindenki hódolt neki, mert elvitázhatlan ő volt a bál királynéja; valóban eszményi szépség, hanem akkor is, ha lovon ülve, száguldana. Járása hullámos, fejét játsziségből hátravetette, mint aki uralkodásra született, majd meg olvadó volt tekintete, mint a gazella szeme. Édes vadság, mely még nem érezte a meghódolás gyönyöreit. De hát szeme milyen volt, kék vagy fekete? „Nem nézzük az ágyu száját, melynek golyója fejünket fogja elvinni“ (Heine) *Oh quel se passe d'orage au fond du coeur!* Még egy ilyen „férfikorban“ lévő szívben is vágyak ébredtek s névtelen ábrándok, elvégre tűzi veszélyre doboltak szívemben. Oly hő kebelrel jártam föl alá, hogy olvadoztak frakkom gombjai. Álomban is megjelentek e tündérvilág alakjai Igaz! hiszen férfiak is voltak jelen, consulok, tanácsosok, tisztviselők pompás öltönyű arab urak. Ugyancsak nekiindultam a hölgyvilág kellemeinek magasztalására, s most megjedve saját bátorságomtól, vágatva rohanok a férfiak közé. A különféle arab, kabil törzsök kaidjai, barna intelligens arczczal, megszokott önbizalommal, s a fehér burnu zon mindenik érdemjelt viselt. Amint könnyen járt a hölgyek nyelve, ép oly szótlanok voltak ezek, látszott rajtuk hogy inkább pipáztak volna. Legszebb volt Ibrahim herczeg, az elpusztult uralkodó család tagja, jól beszél francziául. Turbánja zöld volt, ami jelentette hogy a próféta utódja. Soha férfin ennyi gyémántot nem láttam.

Egyszerre eltűnnek a terem közepéről az ugrókutak s elkezdődött a táncz. Amerikai, olaszországi, arab és zsidóhölgyek a frakkos urakkal tánczba keveredtek, én pedig az étterembe osontam. Itt a fejedelmi fényben, pompás öltönyű eszélség hűtött pezsgővel, illatos fagyalalittal és süteménnyel

szolgált. Nem sokáig néztük a tánczot, még éjfél előtt haza ballagtunk izgatott álomra.

A honosító kertben, hova másnap szintén a consul vezetett, tetszettek a Struczmadarak, csibéik ludnagyságban futkároztak. A török zultán és az orosz czár számára nevelték. Európában tudtomra csak a florenczi Demidoff villában tenyésznek.

XXI.

Utolsó kirándulásom volt Blida, ami világ híré táj, s bátran megáll Nápoly, Frascati, Albano, Como, Corfu, Libanon, Stambul mellett, szinte közmondássá vált :

Blida le bijou d' Afrique

Damascus le bijou d' Asie.

Engem legelőbb Blida nevezetessége vitt rá, hogy Afrikába utazzam, annyit magasztalta egy turista, s igaza volt, mert az említett vidékekkel való összehasonlítást kiállja. Reggel 6 órakor vasuton ült a társaság, s miután egy ideig a tengerparton robogtunk el, nyolczkor már Blidában voltunk. Ez a legszebb tájon fekvő csinos város, 10 ezer lakossal, kik közül 3500 arab vagy kabył, a többi francia vagy olasz spanyol. A francziák 1830-ban foglalták el, de békével csak 1838 óta birják s azota pompás erődöket építettek. Van benne egy nagy plebánia, két templom több káplánynyal, és az arabok számára egy mufti. 1869. jan. 6. rettenetes földrengés pusztította el, hanem most ismét szép, bájoló, dicső. A város az Atlasz kifutóinak alyján épült, szép szelíd alakzatu hegyek környezik, mind benöve terebélyes fákkal, ez itt kiválóan kedves jelenség, mert egyebütt, kiégett kemenczetalaj fedí be a hegyeket. Hazánkban is azóta tetszenek az erdőborított hegyek, amióta megunta szemem látni délen a sivatag magaslatoakat. Minthogy a környéken számos forrás vagyon, bámulatos etájt a tenyészet, a dél szaki növényzet, az illatos bokrok, a virágba öltözött haraszt iramodva növekedik, itt néhány év alatt kis szorgalommal döbentő szépségű angolkerteket lehet létrehozni. Az ingó pálmák sokasága, a mérges zöld narancsfatömbek, sycomor, ba-

nana kertek s ezek közepén a marabuk emlékei, saját-szerű kellemben jelentkeznek az utas előtt. A hőmérő itt 16 — 25 fok között ingadoz, eszerint e táj lenne a világon legkellemeteseb, mert az időjárás változatairól semmit sem tudnak a lakosok. A város a civilisatio minden kel-lékeivel bővelkedik, pompás rend uralkodik mindenfelé. Metidja síkja pedig oly dús növényzetű, mint akár a Nilus deltája, avval a különbséggel, hogy a közbeeső községek nem a beduin vagy a nyomorult fellah, tölcser alaku fonott gunyhóiból állnak, hanem eropai alaku házakból, melyek fü-ge és citromfa kerítésben fehérlenek, ha be nem futotta a tar-ka folyondár. Van is tele turistákkal a város és videke s a benszülött nem is bámulja többé az idegent, mint Afrika egyéb vidékein. Errefelé az arab hű alattvaló, mert már tökéletesen belátta, mit köszönhet hódítójának, s még inkább buzdul hálá-ra, mikor a szilajkodó vándortörzsek előkerülnek, látja bar-bárságukat, s a vagyon biztontalanságát. Hogy a tájban megle-gyen a zordon változatossága, erről is gondoskodott a termé-szet. Ugyanis ide más félórányira van a Chiffai szoros, les gorges de Chiffa. Ide is kirándultunk, ez Blida Schweiz-ja, meredek szikla hasadékokkal, csepkőbarlanggal és pompás illatos facsemetékkal, melyekről a szelid fuvalom mindig édes illatokkal terheltén jön felénk. „Az illat pedig mint dallamos ének, donne disposition poetique.“ Staelnő e mondatát csak itt tapasztaltam igaznak, kedélyem mint őszkor a fák virányba serdült, és douce rêverie-k támadtak benne. Majd zuhatag fo-gadott s mormolt magában, nem engedve hogy szóhoz jussunk. Néhol harsogó robajjal rohan alá sziklák fokairól a víz, fehér köd-dé törve, mire aláért; parányi csöpjeiben szivárványt képez a napsugár, mintegy tündérhidat az örvények felett. A majmok sziklájához érve (rocher des singes) ami egy pompás szálloda a dicső szabad légben, szinte kábító illatok közt élveztük a jó-formán megkivánt ebédet. A csapláros panaszkodott a majmok gonoszsága miatt, melyek itt, miután a törpe pálma bogyóit felette szeretik, nagy számmal tartozkodnak; pusztítja is ele-gét, hanem nehéz hozzájuk jutni, oly ügyesen tudnak elrej-tözni a buja falevelekben. Az idegen nem is veszi észre a sza-

badban. Minthogy azomban majomról nevezetik a szálloda, tart kalitkában egynehány szelidített coco-t, mint itt nevezik, s azokkal aztán játszanak a vendégek. A kormány, a táj szelid-sége folytán honosító kertet alapított. Leírásom ugyan nem olyan vonzó, hogy az olvasót Blidába kecsegtetné, hanem azért teszem hozzá, hogy ámbár a világ legszebb tájékainak nagyobb részét láttam, sehol sem lepett meg annyira a vágy, kis időre legalább letelepedni, mint itt, mert e helyen a természet és szorgalom mintegy kezöket nyujtották, fogadást téve, miszerint mindketten a legjobbat, a netovábbig viszik véghez, és a ki nem kíván látbatárban tengert, annak számára e vidék édenné lehet. Egyébiránt emberek teszik a tájat édenné; egy barátom például Algesirasban, Gibraltár mellett, igen jól mulatott pompás pajtások közt, s most legszebbnek mondja a világon. Miután teli szívtuk magunkat e paradicsomi léggel, Algirba robogtunk vissza; az alkony legében a mecsetek kupolái mintha a nap hevében felfuvalkodtak volna, s a mellettök kilövellő minaretek lennének a szelentyük, melyeken át könnyitenek magukon. Alig értünk haza s legott egy álarczos bálba léptünk. A társaság kedveért ott ögyelegtem kis ideig, hanem sohasem tetszett vissza ennyire az álarcz, mint e napon, a dicső, az őszinte természet csodálata után, azért ott is hagytam ösmerőseimet, szívesen mentegelve magam meglett korom kívánalmaival.

Miután 10 napig időztem Algirban, s élveztem a francia udvarias bánásmód és a nyájas előzékenység számos jeleit, Oranba készültem s onnan Spanyolországon keresztül haza. Ámde l'homme propose la banque dispose. Daczára a porosz és osztrák consul közbenjárásának, nem akarták nyereséggel sem felváltani osztrák bankóimat. Az egyik még élczelt is: tessék rágyujtani vele, mert biz ezért itt semmit sem kap az ur! Üssön beléd a magas ménkü! így gyalázni meg zöld bankóinkat. Hátralévő pénzemmel a Messagerie, Eufrata nevű hajóján vettem jegyet (75 frk) Marseille-be s most Isten veled Algir, s ti jó lelkek, kik oly kedvessé tettétek ottlétemet. Nagyobbrésze bizonyosan elhalt a csatában, — nyugodjatok békében!

Hajónk 300 lóerejű volt, pompásan hasította a hullámokat, a 200 főnyi utazó sereg vidám jókedvű volt. Az utat 48 óra alatt tettük meg, mert a tenger Majorca sziget mellett, jóformán dudolta el a teremtéskor megtanult choralját, s így elkéstünk. Miután Chateau d' If (Monte Christo börtöne) mellett elhaladva, illő hangulatba ejtettem magam, csakhamar partot értünk ismét Európában. Szerintem Paris, Lyon után Marseille következik, rendes tiszta térei miatt megérdemli e helyeztet. Canabières főútszájokkal unalomig dicsekednek s komolyan állítják, hogy ha ez Párisban volna, lehetne belőle kis Marseille csinálni. Sokban nevezetes ezen város, hanem úgy látom hogy európai fecsegéseimmel nagyon is unalmas lennék, mert hát erre felé jár kel sok utazó. Azért két kirándulás megemlítésével, bucsut veszek az olvasótól.

Az egyik Toulonba történt, az óriási arsenal és a bagno (fegyenczház) megtekintése végett. Hanem ezen iszonyu zürzavaros kalapácsolást, mikor 8000 gépész, 900 honi és 600 arab fegyencz van elfoglalva, képtelen gyakorlatlan tollam leírni. Megnéztem az angol ensembeli gyárakat Portsmoutban, de nem hoztak ennyire zavarba, mint Toulonban e pokolichaos, melynek azonban tervezett rendje van; sajátságai miatt megérdemli a kirándulást, már azért is, mert ezek látása után könnyebb olvasni Dante poklát. A fegyenczek arczán mód nélkül kitünt a haramia lelkület. A testi büntetés el van törölve, ahelyett szigorításul használtatik a böjt. A veszekedő rabok együvé lánczoltatnak. Ezen kikötőben alkalmam volt tüzetesen megnézni a Magenta vértés sorhajót és Aigle diszes yachtot. Este felé a gyorsvonaton ismét Marseillebe tértem.

Másik kirándulásom a Hyers-i szigetekre történt, hova egy sir tisztelete, drága hamvak vonzottak, melyekről szabad legyen említést tennem. Ugyanis számos év előtt egy anyagi teremtés, gróf R. Rosa k. a. iránt kiváló vonzalom támadt bennem, de miután el volt már jegyezve, életutaink össze nem kerülhettek, mindketten azonban szerencsétlenek lettünk háziéletünkben, mert néhány év múlva válnunk kelle. Mennyi szikla van az élet tengerén, akármelyik sértheti meg

élethajónkat és elmerülünk. A szegény nő nemsokára mellbajba esett, Palermo, Nizzába vándoroltatták, azután Helgolandba, Cairoba ment, hol rémülve láttam, hogy nemsokára bevégzi életét. Utolsó menekvése voltak a hyers-i szigetek, hol jobb hazába költözött ártatlan lelke. Les jouissances célestes sont étrangères a notre destinée. Nyugodjék az Isten békéjében. —

Marseille-ből Nizzába mentem; ez már sokszor megtaposott országutja a turista és a fürdőkben lakó osztálynak; azután Milanoba s innen a comoi tóra tettem kirándulást. Milanóból a Brenneren át Bécsbe repülni, már csak kékjutazás. A jelen afrikai kirándulásban 1740 mérföldet 216 óra alatt tettem meg, beleszámítva a Nizza Genova közti tengeri utat is. Sokat csavarogtam már Europa és Ázsia téerein, de egy utam sem volt annyira ment az apró kellemetlenségektől, soha annyi előzekegy szivességet nem élveztem, Afrikában úgy, mint Európában a francziáktól. Bármennyire gyalázza is meg őket a porosz, előttem a franczia örökre megmarad a világ első nemzetének.

DEBRECENI EGYETEM KÖNYVTÁRA

Lelt.

16.138-1956